

ስነ-ሐሳብ አግዳሚነት - አግዳሚነት ከ መን እየም?

1. ድሕረ-ባይታ

ሰብ ወዲ ሰብ ፍጡር ካበይ መጽዮ መን ከ ፈጠርዎ? ዝብል መሰረታዊ ሕቶ ምሁራት ማሕበራዊ ሳይንስ እዩ። እዚ ናብ ዝዘፍ ፍልስፍናዊ ሕቶን መወዳእታ ዘይብሉ ምርምርን ዘእቱ ሕቶ እምበኣር ቁርጽ ዝበለ መልሲን መእመኒ ሰነ-ሞንትን ከይረኽቡ ንዘመናት ከሕተት ጸኒሑ ንቀጻሊ ውን ከሕተት እዩ።

ሳይንስ ኩሉሻዕ ንሕቶን መልሲን ቅሩብ እዩ ሞ ኣብ መባእታዊ ኣብያተ ትምህርቲ ሳይንስ ከምዘተምሃርናዮ ከኣ ብዛዕባ ኣፈጣጥራን ኣመጽጻኡን ወዲሰብ ክልተ ቅድታት ኣተሓሳስባ ከምዘለው የቐምጥ። እቲ ሓደ ብስነ-ፍጥረት ዝፍለጥ ኣተሓሳስባ ወዲሰብ ፍጡር እግዚሄር ከምዘኾነ፣ እዝግሄር ንኣዳም ካብ ሓመድ ከምዘፈጠሮ፣ ንበይኑ ከይኸውን ድማ ካብ ጸጋማይ ጎኑ ሓንቲ ዓጽሚ መሺቱ እፍ ኢሉ ንሄዞን ከምዘፈጠረሉ፣ ኣዳምን ሄዞን ኣብ ገነት ይነብሩ ድሕሪ ምጽናሕ ብሰሪ ክፋእ ተመን- ሄዞን ንኣዳም ኣጋግያቶ ናብ መሬት ከምዘወረዱ፣ ድሕሪሉ ብትእዛዝ እዝግሄር “ብዝሁ ተባዝሁ ምልእዎ ለመሬት” ተባሂሎም ህዝቢ ኣብ ዓለም ከምዘተዘርእ ይሕብር። መሊሱ ሃይማኖታዊ ትንተና ኣፈጣጥራ ወዲ ሰብን ኣብ ከይዲ ዝተፈጠረ ናይ ቋንቋ ኣፈላላይ ክገልጽ ከሎ፣ ቡቲ ደቂ ሰባት ንዝግሄር ኣበይ ከምዘሎ ከርኽቡ ንሰማይ ኣንጊሎም ዝነደቐዎ መንደቕ ዝተቐጥጠዎ እዝግሄር፣ ንከይሰማምዑ ዝተፈላለዩ ቋንቋታት ከምዘፈጠረሎም የቐምጥ። ከምኡ እንዳበለ እዝግሄር ንወዲሰብ ከምዘፈጠሮ ኣብ ምጽኣት ድማ ጠቕሊሉ መወዳእታ ዓለም ከመጽእ ከሎ ድሌቱ ከምዘገብሮ ብፍርዲ ናብ ገነትን ሲኦልን ከምዘምድቦ ሰብ ድማ ነዚ ፈሊጡ ትእዛዛት እዝግሄር ኣኸቢሩ ክነብር ከምዘግባእ ዝብል ስነ-ሐሳብ ፍጥረት ወዲሰብ ኣሎ።

ተመራመርቲ ማሕበራዊ ሳይንስ ድማ ብወገኖም ሰብ ውጽኢት ስራሕ እግዚሄር ዘይኮነስ ኣብ ዘገምታዊ ለውጢ ካብ ቅድሚኡ ዝነበሩ ፍጥረታት ዝመጽ እዩ ይብሉ። ሰብ ቅድሚኡ ሰብ ምኻኑ ህበይ ከምዘነበረን ደሓርን ግን ብኣታውማ ኣካሉን ኣተሓሳስብኡን እንዳተለወጠ ሰብ ከምዘኾነ የቐምጡ። ነዚ ከም መእመኒ መደገፍታ ድማ ብዛዕባ ቀዳሞት ሰባት ብኣዕታት ዝተረኸቡ የዕጽምቲ መረጋገጺ እዩም ተባሂሉ ብብዝሒ ኣብ ምብራቕ ኣፍሪካ ተረኺቦም ይብሉና። ከም በዓል ሉሲ ዝበለ ካብ ዝዘፍ ኣም ጻዲፊን ዝሞታ ኣህባይ ነበር ሰባት ከኣ ናብ ደረጃ ዕብዮት ሰብነት ተሰጋጊረን ከምዘነበራ ሳይንቲስታት ኣሚኖም ዝተቐበልዎ ሓቂ ተባሂሉ ተመዘኑሎ ኣሎ።

ሰብ ካብ ሓመድ ዶ ካብ ህበይ መጽዮ መወዳእታ ዘይብሉ ሕቶ ሰለዘኾነ ንቀጻሊ ሕቶን ምርምርን ገዲፍና ብዛዕባ ቀዳሞት ኣብዛ ዓለም ከመይ ይነብሩ ኔሮም፣ ብኸመይ ኣገባብ ከ እንዳተለወጡ ናብዚ ዘመናዊ ሕ/ሰብ ዓለም ማዕቢሎም፣ ከይዲ ጉዕዞ ኣመጽኦም ነቲ ሕዚ ዘሎ ሕ/ሰብ ከመይ ይጸልዎ፣ ሰለምንታይ ከ ብብግዚኡ ዝተፈላለዩ ለውጥታት እንዳፈጠሩ ኣብዚ ንሕና ከም ደቂ ሰባት ንነብረሉ ዘለና በጺሖም፣ ሎሚ ዝተፈላለዩ ሕ/ሰባት ዝነበርሉ ዘለው ዝተፈላለዩ ቅርጽን ውዳቤን ኣነባብራ ከመይ ተፈጠሩ፣ ሰለምንታይ ከ ዘመናውያን ሰባት ኣብ ዝተፈላለዩ ብርኪ ዕብዮት ክርከቡ ኪኢሎም፣ ኣብ ነዊሕ ግዞ ለውጢ ደቂ ሰባት ዝተፈላለዩ ሕ/ሰባት ነንሕድሕዶም ዝነበሮም ርክብ እንታይ ይመስል ኔሩ? ... ወዘተ ዝብሉ ሕቶታት ተተርኢስና ብዛዕባ እዚ ጸሪሕናዮ ዘለና ኣርእስቲ ኣግዳሚነትን መንነትን ኣግዳሚነትን ሕጽር ዝበለ ትንተና ከቐምጥ ክፍትን።

ከምዚ ሎሚ ህዝብታት ዓለም ገሊኦም ባዕላቶም ብስምምዕ ዝፈጠርዎን ገሊኦም ድማ ሓያላት ሓደ እዋን ንምሕደራ ክጥዕመሎም ብዘይ ፍቓድ ኣብቲ ዶብ ዝተሰመረሉ ቦታ ዝነበርዎ ህዝብታት ዘቐመጥዎ ምልክት ወሰን ስልጣን ልኡላውነትን ዝኾነ ብሕጊ ዓለምለኽ ተቐባልነት ዝረኸበ ዶብ ከይተፈጠረ ከሎ፣ ቀደም ብዘበነ ኢኒእኒ ዝነበረ ካብ ሓደ ዓዲ ናብ ካልእ ዓዲ ዝካየድ ምንቅስቃስ ኣብ ሓይልኻን ናይ ምጉዳዝ ዓቕምኻን ይውሰን ይኸውን እምበር ብሕጊ ዝመሓደር ኣይነበረን። ሰባት ብሓደጋታት ተፈጥሮን ሰብን ወይከኣ ንዝበለጸ ህይወት ክበሃል ዓቕሚክሳዕ ካብ ክፍለኣለም ናብ ክፍለዓለም ከይተረፈ ክሳገሙ ጸገም ኣይነበረን። ብፍላይ ብውልቀ ዝግበር ስግማ ሓታቲ ውን ኣይነበሮን። ምናልባት ብግጁላ ዝግበር ስግማ ምስዝኸውን እሞ እቲ ዝኣርፍሉ ቦታ ቅድሚኡም ካልኣት ዓሪፎም እንተኔሮም፣ እቲ ኣብኡ ዝጸንሐ ጉጅለ እቲ ሓድሽ መጻኢ ግጅለ ከም ማይን ሳዕርን ወይ ፍራምራታት ከውድኣለይ እዩ ኢሉ ምስዝሓሰብ ናብ ጎንጽን ውግእን ከምርሕ ይኸእል። በዚ ጎንጸ ሓዲሽ ኣታዊ ስዒሩ ወይ ተስማሚ ምስቲ ኣብኡ ዝጸንሐ ይነብር። እንተተሳዒሩ ድማ ናብ ካልእ ክፍቲ ዝኾነ ወይ ድማ ተጽብኦ ዘይብሉ ከይዱ ይሰፍር። ከም እምነት ምሁራን ሶቪዮሎጂ ከምዚኦም ዝበሉ ስግማታትን ጎንጽታትን ንሕግን መንግስትን ዝተብሃሉ ኣምራት ምሕደራ መሰረት ከምዘኾኑ ይዛረቡ።

ቡቲ በለ ቡቲ ካብዚ ሒዝናዮ ዘለና 10 ሺሕ ወይ ጥቕኡ ዓመታት ጀሚሩ ኣብዚ ንሕና ንርከበሉ ከባብን ዓድታት ማእኸላይ ምብራቕን ኣብ ገማግም ሩባታት እኩብ ሕ/ሰባዊ ኣነባብራን ምንቅስቃስን ምትሕንፋጽን ከምዘነበረ ብሳይንስ ተረጋገጹ ዝሓደረ ሓቂ እዩ። ሩባታት ጢግረስ፣ ኢፍራጥስ፣ ናይልን ድሒሩ ድማ ደቡባዊ ከበሳታትን ዓረብያን ምዕራባዊ ገማግም ቀይሕ ባሕርን ነቲ ሎሚ ኣብዘም ከባብታት ዝርከቡ ህዝቢ መበቐል ዝኾኑ ህዝብታት ይነብሩሉ ከምዘነበሩ ኣብ መዛግብቲ ታሪኽ ተቐሚጡ። ብምኽንያት ቅርበት እዞም ቦታታት ድማ እዞም ህዝብታት ካብን ናብን እንዳተመላለሱ እቲ ሓደ ነቲ ሓደ ክጸልዎን ዝተፈላለዩ ኣገባብ ኣነባብራታትን ኣወዳደባታትን ክወራረሱ ግድን ኮይኑ።

2. አግኝተን ከ መን እየም?

ከምቲ ቀዲሙ ዝተገልጸ ከባብታት ቀርኒ ኣፍሪካን ማእኸላይ ምብራቕን ፈላጎት ሕ/ሰባት ዓድታት ኣጠዓጢጦም ይነብሩሉ ከምዝነበሩ ብሳይንሳዊ ኣገባብ ዝተረጋገጸ እዩ። ወዲሱብ ካብ እምነ ጀሚሩ ዝተፋለለ መሳርሕታት እንዳሰርሐ ኣብ መኖብብርኡ ንዘጋጥም ብድሆታት ምቅላስ ምስ ጀመረ ከኣ ብዝበለጸ ንምንቅስቓስን ናብርኡ ንምድንፋዕን ዘኸለሎ ክነታት እንዳፈጠረ መጽዮ። ብሰሪ ማሕለኻታት ተፈጥሮ ወይከኣ ጎንጽን ወለንታዊ ባህሪ ምንቅስቓስን ካብ ቦታ ናብ ቦታ እንዳዘረ ከም ቁሳዊ ኣካል ኣብ ሓደ ቦታ ተተኪሉ ኣይተረፈን። ሰለዝኾነ ብመንጽር ዘለዎም ናይ ቦታ ኣቀማምጣ ቅርብት እዞም ቀዳሞት ነበርቲ ህዝብታት ማእኸላይ ምብራቕን ቀርኒ ኣፍሪካን ፈላጎ ኣብ ከሊ እቲ ዘለውዎ ቦታ ክንዲ ዝኸለሎም ተንቀሳቂሶምን ተሓናፊጾምን ክነብሩ ግድን ይኸውን። ደሓርደሓር ድማ ዝበለጹ መሳርሕታት ከዳዩ ምስ ዝኸለሉ ካብቲ መጀመርያ ዝነበርሉ ርሕቕ ኢሎም ማያዊ ኣካላት ወን ተሳጊሮም ምንባር ከምዝጀመሩ ይሕበር።

እዚ ሎሚ ዝተፋለለ ሃገራት ተመቓቒሎን መንግስታት ተኪለን ንነብረሉ ዘለና ከባቢ ካብቶም ዝዚኑ ጥንታዊ ሕ/ሰባዊ ምንቅስቓስ ዝነበሮም ከባብታት ዓለም ሓደ እዩ። ኣብዚ ከባቢ ቀዳሞት ነበርቲ መንመን ነይሮም መንክ ካብ ካልእ መጽዮም፣ ንሳቶም ከ ናበይ ተንቀሳቂሶም ንምፍላጥ ብዙሓት ጸዕርታት ተኸይዶም እዮም። ብቐንዱ ድማ ኣብዚ ከባቢ ዝርከቡ ህዝብታት ካብቶም ኣብ መላእ ኣፍሪካ ዝርከቡ ጸለምቲ ህዝብታት ኮነ ካብቶም ቀይሕ ባሕሪ ተሳጊርካ ዘለው ህዝብታት ሕብሪ ቆርቦቶም ሰለዝፍለ ከምቲ “ሓበሻ” ዝብል ቃል ብዙሕ ግዜ ዝውክሎ ትርጉም ናይዞም ኣብ ኣፍሪካን ኤሽያን ዝርከቡ ህዝብታት ሓንፊጽ ከምዝኾኑ ይዘረብ። ሎሚ ዝበዝሐ ኣብ ሱዳን፣ ሶማሊያ፣ ኢትዮጵያ፣ ኤርትራን ጅቡቲን ዝነበሩ ህዝብታትን ድማ ብጥቕሉል ኣጸዋውዓ ዝዘረብዎም ቋንቋታት ኣፍሮ ኤሽያቲክ ይበሃሉ። ኣፍሪካውያን ውን ኤሽያውያን ውን ከም ማለት እዩ።

ኣብ ነዊሕ መቐለል ታሪኽ እቶም ኣብ ምዕራባዊ ቀይሕ ባሕሪ ዝነበሩ ህዝታት ድዮም ናብ ዓረብያ ከይዶም ወይከኣ እቶም ኣብ ዓረብያ ዝነበሩ ህዝብታት ናብ ምዕራባዊ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ መጽዮም ዝነጸረ ሓበሬታ እካ እንተዘይሃለወ፤ መጠኑ ይፈላለ እምበር ካብን ናብን ቀይሕ ባሕሪ ዝግበር ዝነበረ ምንቅስቓስ/ሰግማታት ከምዝነበረ ክሳብ ሎሚ ከም ተራ ሰብ ተዓዚብካ ትረኽቦ ሓቅታት ኣሎ። እዚ ኣብ ባህልን፣ ቋንቋ፣ ሃይማኖትን ዝረእ ነጸብራቕ እዩ። ኣየናይ ሰግማ ይቐድም ካብ ምዕራባዊ ገማግም ናብ ምብራቓዊ ገማግም ዝተኸየደ ዶ ወይስ ብግልባጡ ዝብል ሕዚ ውን እዚ ኢልካ ብንጹር መልሲ ክተቐምጠሉ ከቢድ እዩ።

እንተኾነ ብዙሓት ተመራመርቲ ታሪኽን ስነ ኳዕቲ ቅርስን ከምዝብልዎ ዓብላላይ ቀይሕ ባሕሪ ሰጊርካ ዝግበር ዝነበረ ጥንታዊ ሰግማ ፈላጎ ካብ ዓረብያ ናብ ናይ ሎሚ ሰሜን ኢትዮጵያ (ትግራይ)ን ኤርትራን ከምዝነበረ፤ ደሓር ውን ካብ ሰሜናዊ ኢትዮጵያን ኤርትራን ናብ ዓረብያ ሰግመታት ከምዝነበረ ተረጋጊጹ እዩ። ኣልበርቶ ፓሌራ (ብኣባ ይሳቕ ገብረየሱስ) ተተረጊሙ “ደቂ ኣባት ህዝብታት ኤርትራ” ዝብል ርእሲ ኣብ ዝተውሃቦ መጽሃፉ ከምኡ ውን መስፍን ዘብረኡናኹ “ካብ ኤርትራ ክሳብ ኢትዮጵያ፣ ዛንታን ወለዶን” ኣብ ዝብል መጽሓፉ ከም ዘቐመጥ፤ ቀዳሞት ነበርቲ እዚ ኸባቢ “ስሕው ዝበሉ ድንክታት ህዝብታት” ከምዝነበሩ ይሕብሩ። እዚ እም ድንክታት (ፒግሞይድ) ካብ ሰሜናዊ ቆላታት ናይል ዝሳገሙ ካልኦት ኒላውያን ምስተሓደሶም እቲ ኒላዊ ህዝቢ ክፍጠር ከምዝኸኣለ ቀጸሉ ካብ ሰሜን ሰግማታት ምስ ቀጸለ ንደቡብ ምስፍሕፋሕ እንዳቐጸለ ነቲ ኩሻዊ መበቆል ከምዝፈጠረ እዞም ምሁራት የቐመጡ።

ስትዋርት ማንሮሆይ ዝተብሃለ ኣርኪኦሎጂስት ብወገኑ ኣብቲ “Aksum: An African Civilization of Late Antiquity” ዝብል 1991 ዓ/ም/ፈ ዝተሓትመ መጽሓፉ ከም ዘቐመጠ፤ ካብቲ ቀዳማይ ሰግማታት ብተወሳኺ ቅድሚ እቲ ታሪኽ ተመዚግቡ ብመጠኑ ውን ይኹን ዝፍለጥ ኣኸሱማዊ ስልጣን፤ ብቲ ዝነበሮም ሃይማኖታዊ፣ ባህላውን ስነ ህንጻውን ጥበብ ገሚትካ ካብ ደቡብ ዓረብያ ዝመጹ ክኾኑ ዝኸለሉ ህዝብታት ሳብያን ስርወ ንግስና ኣጣይሶም ኣብ ናይ ሎሚ ትግራይን ኤርትራን ይነበሩ ከምዝነበሩ የቐመጥ (ገጽ 11)። ስልጣን ሳባውያን ቅድሚ ምስረታ ኣኸሱም ኣብ 5ይ ክ/ዘመን ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረ ክኸውን ከሎ፤ ከም መሰጋገሪ ናብቲ ኣኸሱማዊ ስልጣን ኣብ ማእኸል ስርወ መንግስቲ ዳኣማት ዝበሃል ከምዝነረ የቐመጥ ማንሮሆይ። ሳባውያን ሃይማኖቶም ኦሪት/ኣይሁዳዊ ኮይኑ ፊደል ሳብያንን ጥበብ ስነህንጻን ዝነበሮም ነዚ ምስክር ዝኸውን ሓድግታቶም ድማ ኣብ ናይ ሎሚ ትግራይን ኤርትራን ይርከቡ ይብል።

ድሕሪ ውደቀት ዳኣማት ሓበሻ/ኣኸሱማውያን/ ኣቢስኒያን ተባሂሎም ዝፍለጡ ሴማውያን ህዝብታት ንጥንታዊት ከተማ ኣኸሱም ከም መቐመጢ መንግስቶም ጌሮም ንሸድሸተ ወይ ሸውዓተ ክ/ዘመን ዝጸንሐ ኣዝዩ ሓያልንን ዝዚፍን ስልጣኔታዊ ስርወ መንግስቲ ኣብ ናይ ሎሚ ትግራይን ከበሳ ኤርትራን ከምኡ ምዕራባዊ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ከምስርቱ ከም ዝኸለሉ ውን ማንሮሆይ ይገልጽ። እዞም ሓበሻ/ኣኸሱማዊያን ዝበሃሉ ህዝቢ ካብቶም ቅድሚኦም ዝነበሩ ሳባውያን ዝፈለቐ ድዮም ዋላስ ካልኦት ዝብል ሕቶ ኣልዒሉ ከምልስ ከሎ፤ ማንሮሆይ “ብጀካ ዝተወሰነ ምምስሳል ሳባውያንን ደኣማታውያንን ብሓበሻ ተዋሒጦም ደኣ ይኹኑ እምበር ንሳቶም ባዕልቶም ነቲ ኣኸሱማዊ ስልጣን ከምዝቐጸልዎ ዝገልጽ ጽንኩር ሓበሬታ ከም ዘየለ” የቐመጥ (ገጽ 11)።

ኣልበርቶ ፓሌራ ከምዝብሎ ግን እዞም ንስልጣን ኣኸሱም ዝመሰረቱ ህዝቢ ካብ የመን “ሰርሓት” ወይ ከኣ ኣብቲ ጎረቤቱ ዘሎ “ሎሆህ” ዝበሃል ወረዳ ዝመበቆሎም “ሓበሻት” ዝበሃሉ ህዝቢ ከምዝኾኑ እዩ። እዞም ሓበሻት ዝበሃሉ ህዝቢ ካብ የመን ተሳጊሮም ኣብ

ምዕራባዊ ገምግም ቀይሕ ባሕሪ ድሕሪ ምስፋሮም ኣብ ከይዲ ናብ ከበሳ ትግራይን ኤርትራን እንዳወጹ እቲ ሎሚ ዘሎ ዓዲ ከምዘተቐጸጸሩን “ግእዝ ወይ ኣዘግኣዝያን” ዝተብሃለ መራኽብታት ንግዲ ባሕሪ ዝወነነ ሓያል ነገድ መሰሪቶም። እዚ ነገድ ኣግኣዝያን ነቶም ካልኣት ኣብቲ ከባቢ ዝነበሩ ነገዳት እንዳዓብሎሎ ንግስና ከምዘጣየሹ ነቶም ካልኣት ነገዳት ዝመርሑ ንጉሳት እንዳገበረ ንባዕሉ ናይቲ ንግስና ላዕላዊሪ ሪም ብምውሳድ ንጉሳ ነገሳት ዝኸውን ካብኡ ክኸውን ብምግባር ሓዳኑቱ ዝደልደለን ሓያልን ስርወ ንግስና ንነዊሕ ዘመን ክቐጽል ከምዝኸኣለ ፓሌራ የቐምጥ።

መስፍን ዘርኣብናኹ ብወገኑ እዞም ኣግኣዝያን ዝበሃሉ ሴማዊ ህዝቢ ግእዝ ዝቐንቁኦም ከይኖም ካብ ዱቡብ ዓረብያ ባሕሪ ኤርትራ ተሳጊሮም ካብ ሰሜናዊ ጫፍ ኤርትራ ክሳብ ናብ ተኸዘ ዘሎ ምድሪ ከምዘሰፈሩ ሓቢሩ ሃይማኖቶም ዝምልከት ፈለማ ሳባዊ (ኣምልኽ ጣኦት) ከምዝነበረ ደሓር ግን ሕገ ሙሴ ከምዘተቐበሉ ብምግላጽ፤ ድሕሪ ምምጻእ ምንጊክ ቀዳማዊ ካብ 1ይ ክ/ዘመን ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ክሳብ 7ይ ክ/ዘመን ድሕሪ ልደተ ስርወ ንግስና ኣኸሱም መሰሪቶም ግዝኣቶም ካብ ወሽመጥ ባሕሪ ቤኒኮ ክሳብ ሰፈላ ከምኡ ውን ካብ ናብ ናይል ክሳብ ወሽመጥ ባሕሪ ፋርስ ከምዝነበረ የቐምጥ (መስፍን 1990:40)። መስፍን ካብዚ ብምግባጋስ ናይዚ ኣኸሱማዊ ስልጣን መሰረቲ ህዝቢ ኣግኣዝያን ከምዝነበሩ፤ ቋንቋኦ ድማ ግእዝ ከምዝነበረ፤ መጻውዒ ሽም እታ ሃገር ድማ ሃገረ ኣግኣዚ ከምዝነበረ ይሕብር።

ብርግጽ መጻውዒ ሽም ናይዚ ኣብ ዓለምና ካብ ዝነበሩ ሓያላት ስልጣነት ተባሂሉ መዓረ ምስ ቻይና፣ ሮማን ፓርስን ዝጽዋዕ ስልጣን ኣኸሱም ኣብ ዝተፈላለዩ መዛግብቲ ታሪኽ ብዝተፈላለዩ ህዝብታት ከከም ርዲኢቶም ዝተፈላለዩ ስያመ ይጥቀሙ ከምዝነበሩ ስትዋርት ማንሮሆይ ገሊጹ ኣሎ። ኣቲ ገኒኑ ዝወጸ ሽም “ኣኸሱም” ዝብል ክኸውን ከሎ ብገለ ኣውሮፓውያን ኣቢስንያ ዝብል ውን ኣጋ ደሓር እንዳተለመደ ዝመጸ እዩ ይብል ማንሮሆይ። ኣብ መብዛሕትኡ ጽሑፋት ዓረብ ድማ “ሓበሻ/ሃገረ ሓበሻ” ዝብል ንመንግስቲ ኣኸሱም ከም መጻውዒ ከምዝጥቀሙ ድርሳናቶም የረጋግጹ።

በቲ በሉቲ ስልጣን ኣኸሱም ካብ ሓያላትን ኣዝዮም ፍሉጣት ጥንታውያን ስልጣነታት ዓለምና ኮይኑ ከወጸእ ናይቲ ዘመን ብሉጽ ካብ ዝበሃሉ ቴክኖሎጂ ስነ ህንጻ፣ መስኖ ሕርሻ፣ ሰርዓተ መንግስቲ፣ ገንዘባዊ ንግዲ፣ ሞንዳዝያ ባሕሪን ሰብ ዋና ኣግኣዝያን ምኽኖም ብድርሳናት ታሪኽን ኣብ ልዕሊ ምድርን ብዘለው ሓድግታት ከምኡ ውን ብኸዕቲ ዝተረኸቡ ቅርስታት ዝዛረብም ሓቂ እዩ። ዳሕራይ ስርወ መንግስቲ ኣኸሱም ሃይማኖት ክርስትና ምስተቐበለ ውን ኣስተምህሮታት ሃይማኖት፣ ፍልስፍናን፣ ብበዓል ቁዱስ ያዕድ ዝተምሃዙ ኣምራት ሙዚቃን ግእዛዊ ስልጣኔታት ከምዝኾኑ ተነጺሩ ዝተቐመጠ እዩ።

መንግስቲ ኣኸሱም ግዝኣቱ ካብ ግዜ ናብ ግዜ እንዳጸበበን እንዳገፍሐን መስመር ንግዲ ቀይሕ ባሕሪ ተቐጸጸሩ ክሳብ መረዌ (ሰሜን ሱዳን) ከምኡ ወን የመን የማሓድር ከምዝነበረ ድማ ኣብ ታሪኽ ብጣልጺ ተቐመጡ ኣሎ። ክርስትያናዊ መንግስቲ ኣብ ዝለዓለ ጥርዚ በጺሑሉ ኣብ ዝነበረ መዋእል ሃጻይ ካሌብ ቀይሕ ባሕሪ ተሳጊሩ ወተሃደራዊ ወፍርታት ብምክያድ ከምኡ ውን ኣብርሃ ዝበሃል ወዲ ካሌብ ኣብ የመን ስርወ ንግስና ኣጣይሹ ከምዝነበረ ኣብ የመን ዘለው ሓድግታትን ጽሑፋትን ይምስክሩ። እንተኾነ ናይዚ ኣግኣዛዊ ስልጣን ማሕበራውን ባህላውን ኮር (ማእከል) ናይ ሎሚ ትግራይን ኤርትራን እዩ ኔሩ ይብል ስትዋርት ማንሮሆይ። ከም መረጋገጺ ዘቐመጠ ድማ ኣብ ትግራይን ኤርትራን ዘሎ ክሳብ ሎሚ ዝተግበር ማሕበራውን ባህላውን ኣነባብራን ያታን ከምዝኾነ የቐመጥ። እዚ ማለት ግን ግዝኣቱ ኣብ ዝነበሩ ዓድታትን ባህሉን ልሳኑን ኣየውረሰን ማለት ኣይኮነን።

ብወተሃደራውን ቁጠባውን ሓይሉ ፍሉጥ ዝነበረ መንግስቲ ኣኸሱም ቀንዲ ምኽንያት ምዕባሊኡ ንመስመራት ንግዲ ቀይሕ ባሕሪ ክቆጻጸር ምኽኣሉ ክኸውን ከሎ ካብዚ ብተወሳኺ ማእከል ስልጣንኡ ዝኾነ ትግራይን ከበሳ ኤርትራን ንሕርሻ ናብራን ምቕው ምኽኑ ድማ ከም ተዋሳኺ ሮቻሒ ዝግለጽ እዩ።

ኣብ ከይዲ ግን ምስ ምምጻእ ሃይማኖት እስልምና ተዛማዲ ኣብ ቀይሕ ባሕሪ ዝነበሮ ወተሃደራውን ንግዲ ወን ልዕሊና ክምንዛዕ ከምዝኸኣለን ንዘበናት ወደብ ኮይና ተገልግል ዝነበረት ኣዶሊስ ኣብ ትሕቲ ቁጽጽር እስላም ዓረብ ምስ ወደቐት መንግስቲ ኣኸሱም ኣብ ከበሳታት ኤርትራን ትግራይን ክውሰን ከምዝኸኣለ ናይ መብዛሕትኦም ምሁራት ታሪኽ እምነት እዩ። ኣብ መወዳእታ ወተሃደራውን ቁጠባውን ዓቕሙ ዝደኸመ መንግስቲ ኣኸሱም ኣብ ትሕቲኡ ዝነበሩ ህዝብታት ውን ዓመጸት እንዳልዓሉ ከምዘዳኸምዎ ከም ፍጻሜ ድማ ብ ዮዲት ጉዲት/ጋዕዳ/እሳቶ ትበሃል ሰበይቲ ዝምራሕ ዓመጽ ኣራታውነት ዝሃይማኖቱ ህዝበ ኣገው/ቤጃ ኣብ መበል 10ይ ክ/ዘመን ክፈርስ ክኣሉ።

ድሕሪ ውድቀት ኣኸሱም ጽልዋ ኣገው ከምዝሓየለ ከምቲ ፓሌራ ዝበሎ ቋንቋ ግእዝ ካብ ካልኣት ኩሻዊ ልሳናት ብፍላይ ኣገው ጽልዋ ሓዲሩዎ ትግረን ትግርኛን ክፍጠሩ ኪኣሉም ዝብል ኣምር ሓቂ ይመስል። ፓሌራ ግእዝ ናብ ዶቡብ ብዝበለጸ ብዝተግዛዘ ቁጽሪ ኣምሓርኛ ካብ ግእዝን ትግርኛን ከምኡ ውን ምስ ካልኣት ቋንቋታት ተዳቕሎ ክፍጠር ከምዝኸኣለ ውን እዩ ዝገልጽ። ምስፍሕፋሕ ኣምሓርኛ ድማ ብዝበለጸ ምስቲ ናይ ሽዋ ክርስትያናዊ መንግስቲ ከምዝተኣሳሰር ኣየጠራጥርን።

ስልጣን ማእከላዊ መንግስቲ ናብ ልዩ ገጽ ተሳጊሩ እዚ መሰረት ስልጣን ዝኾነ ህዝቢ ሓንሳእ ብጥርኑፍ ሓንሳእ ብዘይጥርኑፍ ነቶም ኣብ ላሰታን ሸዋን ዝነገሱ ንጉሳት ግብሪ እንዳገበረ ክቕጽል ጸኒሑ። ካብ መበል 13 ክ/ዘመን ጀሚሩ ኣብ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ዝጸንሐ ምስፍሕፋሕ እስልምና ናብ ከበሳታት እንዳደየበ ምስከሮ፤ ብፍላይ እቲ ሸዋ ዝነበረ ክርስትያናዊ መንግስቲ ምስ ኣብ ምብራቕ ዝነበሩ እስላማዊ ስልጣት ኣብ ቀጻሊ ኩናት ይኣቱ ሰለዝነበረ ን300 ዓመታት ዝኣክል ሰላም ኣይተረኸበን። እስላማዊ ክባታት ቀይሕ ባሕሪ ብ ልዕልና ትርኩን ፈተነ ወራራትን ተዓጂቡ ፤ መሰረት ስልጣንኡ ቀይሕ ባሕሪ ንዝነበረ ህዝቢ ካብ ዓለምለኸዊ ቁጣባዊ ርክባት ተቆሪጹ ተዓጽዮ ካብ ምዕባል ዓለም ክፍለ ኪኢሉ።

ኣብቲ ናይ ጎንደር ዘመን መንግስቲ ውን እንተኾነ፤ ኣብ እዋን ስስንዮስ ዘጋጠመ ናይ ሃይማኖት ካቶሊክ ምስፍሕፋሕ ኣብ ሕ/ሰብ ምንዓብ ፊጢሩ እታ ፍርቂ መንግስቲ ተመሓድሮ ዝነበረ ቤተክርስቲያን ውን ህዝቢ ምስ ምዕራባውያን ዝገብሮ ርክብ ኣብ ፍርሕን ጥርጥር ዝተመሰረተ ክኸውን ሰለዝነበረት፤ ምስ ምዕራባውያን ርክብ ተራጹ ኣብ 17 ክ/ዘመን ኣብ ኣውሮፓ ዝተጀመረ እንዳስተርፍላዊ ምዕባል ኣብ ህዝብ ኣቢስንፍ ጽልዋ ክፈጥር ኣይከኣለን።

መስፍን ዘርኣብሩኽ ከምዘብሎ ክርስትያናዊ ህዝብ ኣግኣዝያን ስልጣን ካብ ኢዱ ምስ ወጸ ኣብቲ ቀጻሊ ዝነበረ ዓመታት ተዳኺሙ ሰለዝነበረ ኣብ ትሕቲ ስርወ መንግስቲ ዛግዌ ክግዛእ ዝኸኣለ እንትኸውን፤ ዳሕራይ ዝመጸ ብይኩኖ ኣምላክ ዝምራሕ ናይ ሸዋ ክርስትያናዊ መንግስቲ ግን ካብ ሰሎምናዊ ስርወ መንግስቲ ዝውሉድ ካብ ኣኸሱም ዝኸደ እዩ ዝብል ጽውጽዎ ሰለዝተነገሮ ናትና እዩ ክብል ቁቡልነቱ ከምዝገለጸ ይፍለጥ። መስፍን ነቲ ማእከላዊ መንግስቲ ናትና እዩ ዝብል ናይ ህዝቢ ኣግኣዝያን ስምዒት ከራጉዶ ከሎ፤ ኣብ ጎንደር ካልኣት ነገዳት ንግስና ክትሕዙ ምስ ጀመሩ፤ ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ “ከመሓድሩ ኢልና ሂብናዮም ዙፋና ንካልኣት ሂባም የራኸሰዎ ኣለው” ዝብል ስምዒት ክፈይጥር ከምዝኸኣለ ዝብል ከም መርትዖ ብቕራብ ይምጉት። መስፍን ከምዘብሎ ድማ እቲ ዝተበላሸዎ ምሕደራ ቤተመንግስቲ ከመዓራሪ ራእሲ ሚካኤል ስሑል ናብ ጎንደር ክኸይድ ድሌት ህዝቢ ከምዝነበረ እዩ ዝዛረብ።

ሚካኤል ስሑል ናብ ትግራይ ምስኣንሳሐብ ብዙሕ ከይንጸንሐ ስርወ መንግስቲ ጎንደር ወዲቑ ዘመነ መሳፍንቲ መዋእል ታሪኽ ኮይኑ ክፍጠር ከኣለ። ኣብ እዋን መሳፍንቲ እዚ መሰረት ስልጣን ዝኾነ ህዝቢ ተወዲቡ ማእከላዊ መንግስቲ ክፍጥር ኣይከኣለን። ብሓደ ገጽ ናይ ባዕሉ መሳፍንቲ ስምምዕነት ሲኢኖም ብኸልእ ገጽ ድማ መሳፍንቲ ሰሜን ጎንደር ድክቱ ዘእቱ ወራራትን ናይ ግብሪ ስርዓትን ፈጸሞም። ብፍላይ ኣብ ዘመነ ደጃት ውብ ዝነበረ ሕሱም መግዛእቲ ሕቆ እዚ ህዝቢ ዝሰብር፤ ካብ ካልኣት ከባብታት ማእከላዊ ዓዲ ዝሓሸ ቁጠባ እንተበሮ ውን ሸሽ ዓቀይታይ ካብ ሰሜን ጎንደር መጽዋ መርፍእ ከይተረፈ ዝዘርፈሉ እዩ ዝነበረ ይብሉ ጸሓፍቲ ታሪኽ።

ንኣስታት ሸሕ ዓመታት ማእከላዊ መንግስቲ ተመንጢሉ ዝጸንሐ ህዝቢ ትግራይን ትግርኛ/ኣግኣዚ ኣብ ባህሉ፣ ሃይማኖታዊ ትውፊታቱ፣ ዓርሰ እምነቱ መርገጽትን ጭቆናን ከተኣናግድ ግድን ኔሩ። ኣብ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ዝዓረዱ እስላማውያን/ዓረባውያን ሓይልታት ውን ብግዲኦም ብብግዚኡ ኣደዳ ወራርን ዘረፉን ጌሮም እዮም ጸኒሑም። ወራራት ባህሊ ኣምሓርኛን እስልምናን ከኣ ብብቀሰይ ካብቲ መሰረታዊ መንነቱን ክርሕቕ ዓብይ ጽዕንቶ ኔርዎም። ብመዳይ ሃይማኖት እንተመጸእና ነግስታት ሸዋ ተዋህዶ ናብ ዝጥዕምም እንዳጠማዘዙን ተኣምራት እንደጸሓፉን ካብቲ መቐላዊ ተወሃዶ ወጽዮ ኣብ ድሕረት ክኣቱ ነዚ ክነጽግ ዝፈተነ ድማ ከምቲ ናይ ደቂቀ እስቲፋኖስ ክጭፍጨፍ ክርገጽ ፈሪዶም።

ን1000 ዓመታት ዝወደቐ ስልጣን ናብ መሰረቱ ተመሊሱ ናይ ትንሳኤ ፈተነ ዘካየደ ኣብ እዋን ንግስና ሃጺይ ዮሃንስ 4ይ እዩ ዝነበረ። ብዮሃንስን ኣሉላን ዝምራሕ መንግስቲ ሃጺይ ዮሃንስ ካብ ስያሜ እቲ ንጉስ ጀሚሩ “ጽዮን ብምባል” ቀዳሞት ኣበታት ኣብ ዘመነ ኣኸሱም ዝነበሮም ምድሪ ኣግኣዚ ጠርኒፍካ ድልዱል መንግስቲ ናይ ምምሕዳር ዓቕሚ ብምርዳእ ኣዝዩ ዝተወደበ ሰራዊት ተሃንጺ ንዘመናት ካብ ኢድ ቀጽጽር ህዝብ ግእዝ/ትግራይ ትግርኛ ወጽዮ ዝጸንሐ ገማግም ባሕሪ ንምቁጽጻር ጸዕርታት ኣካይዱ። እዚ ካብ ዛግዌ ክሳዕ ሃጺ ቴዎድሮስ ዝኾነ ንጉስ ዓብይ ትርጉም ሂቡ ዘየቐለበሉ ርድኢት ነበረ።

እንተኾነ መንግስቲ ሃጺይ ዮሃንስ ፈተነ ትንሳኤ ኣኸሱማዊ ስልጣን ዘካየደሉ እዋን ሃገራት ኣውሮፓ ከምኡ እስላማዊትን ዓረባዊትን ግብጺ ናብ ቀርኒ ኣፍሪካ ዝስፋሕፋሓሉ ግዜ ነበረ ሞ ቀሊል ኣይነበረን። ሰለዝኾነ ድማ መዋእል ሃጺ ዮሃንስ እዋን መኸተ ወራራት ኣውሮፓን እስላማውያን ሓይታትን ኮነ። ኣብ ሞንጎዚ ኣብ ሸዋን ጎጃምን ንምቁጽጻር ቀይሕ ባሕሪ ድሌት ዘይነበሮም ኣብ ሸዋን ጎጃምን ዝነበሩ ንግሳት ምንጊክን ተክለሃይማኖትን ተነሓናሕቲ ስልጣን ዮሃንስ ኮይኖም ሰለዝመጹ ተወሳኺ ተጻብኣታት ፈጢሮም መንግስቲ ሃጺይ ዮሃንስ ክዳኸም ግዲኦም ክጻወቱ ተርአዩ።

ነዚ ቦታ ናይ ምቁጽጻር ባህሪ ዘርኣዮት ጣልያን ኣብ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ካብ ሱልጣናት እስላም ብዕድገት ዝረኸበቶ መሬት ሒዞ ሰለዝነበረት ከምኡ ውን ብሸርሕታት እንግሊዝ ባጽዕ ሰለዝረኸበት ተደጋጋሚ ወራራት ኣካይዳ ብዓወት መንግስቲ ሃጺይ ዮሃንስ ተስፋ ሰለዝቐረጸት ምስ ምንጊክ ብምምኽር ነዚ መንግስቲ ትግራይ ትግርኛ ተውድቑሉ ስልቲ ፈሓሰት። መምህር ገብረኺዳን ድስታ ኣብቲ 2005 ዝተሓተመ “እምቢታ” ዝተሰምየ መጽሓፍ ከምሕርዎ፤ ምንጊክ ድማ ምድሪ ኣግኣዚ/ትግራይ ትግርኛ ከምናቱ ይሪኦ ሰለዘይነበረ ምስጣልያን ብውሑድ ዋጋ ብረትን ሊረን ተስማዕሚዑ እንተኾይንሉ ብድሕሪት ንሰራዊት ሃጺይ ዮሃንስ ከወግእ እንተዘይኮይኑ ድማ

ንበለ ምክባር ሉኦላውነት ኣብ ዝግበር ኩናት ከይሳተፍ ንጣልያን ቃል ኣተወሎም ፡፡ ኣብ ማእከል እዚ ወጥሪ እስላማዊ ምንቅስቃስ ሱዳን ገዊዱ ናብ ጎንዶርን ከባቢኡን ወራራት ፈጸሙ፡፡ ብሓደ ገጽ ኣብ ባጽዕን ሕርጊጎን ዝፃረደ ጣልያን፣ ብኻልእ ገጽ ናብ ምዕራብ ኢትዮጵያ ኣትዩ ወራራት ዝፈጸመ ማህዲስት፣ ኣብ ልዕሊኡ ድማ ንበለ ስልጣን ዝግበር ምትንኻያት ምንጊክ ንመንግስቲ ሃጹ ዮሃንስ ኣብ ፈተና ኣውዲቕዎ፡፡ ኣብ ወዳኢታ ድማ ሰራዊት ትግራይ ትግርኛ ናብ መተማ ዘሚቱ ተዋጊኡ ዓወት ክሓፍስ ምስተቐረበ ሃጹይ ዮሃንስ ህይወቱ ክሓልፍ ከኣለ፡፡

ድሕሪ ሞት ዮሃንስ ኣብ ውሽጢ ክልተ ሰሙናት ምንጊክ ናይ ሎሚ ክፋል ኤርትራ ንጣልያን ብውዕል ውጫለ ፈሪሙ ከረከብ ከኣለ፡፡ ኣብ ውሽጢ ኣርባዕ ኣዋርሕ ከኣ ጣልያን ካብ ሰሓጢ ወጽዮ ኣስመራ ነቐጠ፡፡ ምንጊክ ነቲ ዘይንታዩ መሬት ጣልያን ብዝተተትፎ መሰረት ውሱዱ እንዳበለ ዝሃበ፤ ንሱ ኣብ ሸዋ ክምስርቶ ንዝደለዮ ስርወ መንግስቲ ኣቲ ናይ ትግራይ ትግርኛ ሃገራውነት ሓደጋ ኮይኑ ሰለዝተርኣዮ እዩ፡፡ ሰለዝኾነ ድማ ጣልያን እንተድልዮም ምሉእ ትግራይ ትግርኛ ክወስዱ እንተዘየለ ከኣ መረብ ምላሽ ክወስዱ እሞ ነቲ ናብ ንጉር ስልጣንኡ ክምለስ ፋሕጠርጠር ዝበለ ህዝቢ ከፋፊልካ ምግዛእ ዝብል እምነት ሰለዝነበሮ ብዛዕባ እዚ ህዝቢ ዝግድሶ ኣይነበረን፡፡

ጠላይን መረብ ምላሽ ሒዞም ዝዓርፉ ብዘይምንባሮም ድማ ምንጊክ ካብ ዝሃበም ዶብ ተሳጊሮም ናብ ትግራይ ምምጽኦም ኣይተረፈን፡፡ 18 ኣመታት ተዳኺሙ ዝጸንሐ ህዝቢ ውን ክምክቶም ኣይከኣለን፡፡ ምንጊክ ግን ጠላይን ትግራይ ኣትዮም መቐለ ሓሊፎም እምባለጀ ክሳዕ ዝበጽሑ እንተደልዮም ኣልወሃ ምላሽ ውን ይውሰዱም ብዝተበል ኣይተገደሰን፡፡ በዓልቱ ቤቱ ጣይቱን ገለ መሳፍንቲ ሸዋን ግና ሰሎሙናዊ ስርግስና እንዳበልናስ ኣኸሱም ዘይብሉ በሉ ደኣ ኣኸሱምስ ሓዙ ምስ በልዎ ግን ክሳዕ ዓድዋ መጽዮ ዋላ ኣይዋጋእ እምበር ምስ ጠላይን ዝኣተዎ ውዕል ከፋፊልና ንግዘኦም ከፈጸም ተራእዩ፡፡ ተጋሩ ኣብ ክልተ ንጉሳት ሓዲሮም ነንባዕሎም ዝተቐተልሉ ኩናት ዓድዋ “ብዓወት” ምንጊክ ዝደልዮ ኢትዮጵያ ተወዲኡ ውን በዓል ኣሉላ ዓድና መረብ ምላሽ ካብ ጣልያን ነጻ ነውጽኦም እንተበሉ መን በለካ ንሱ ጣልያን የመሓድሮ ንሕና ድማ ነዓኹም ኢሉ፤ ነቶም ንጣልያን ዝሸጡም ተጋሩ ደቂ መረብ ምላሽ ዓስካሪ ኮይኖም ኣብ ጎኒ ጥልያን ክዋግኡ ከለው ዝተማረኹ ሃገር ኪሕድኹም ኢሉ ያኢ ንሱ ንጉስ ሃገር ኮይኑ ንሱም ከሓድቲ ኮይኖም ሓደ እግሮምን ሓደ ኢዶም ብምቕራጽ፤ ነቶም ጠላይን ድማ ብክንክን ነዲስ ኣበባ ወሲዱ ብጅቡቲ ንዓዶም ክኸዱ ብምግባር ጸሊም ነጥቢ ጸሓፉ፡፡ ድሕሪኡ 1900፣ 1902፣ 1908 ናይ ዶብ ውዕላት ምስ ጥልያን ብምፍርራም ኤርትራ ትበሃል ሀገር ክትፍጠር ህዝቢ ግእዝ ብዘይ ድሌቱ ኣብ ማእከሉ ባዕዳዊ ዶብ ክትከሎ ገይሩ፡፡

3. ስነ-ሓሳብ ኣግኣዛወነት

ብሸርሕታት ምንጊክን ጣልያንን ናብ ክልተ ዝተገምፀ ጥንታዊ መንግስቲ ኣኸስም ኣጣይኹ ንዓለም ቅያ ዝገደፈ ህዝቢ ብሰሪ ምፍራስ መንግስቲ ሃጹይ ዮሃንስ ኣልቦ መራሒ ተሪፉ ደምበርበር እንዳበለ ውን ኣብ ማእከሉ ክህነጽ ንዝተወሰነሉ ዶብ ዝቐበል ኣይነበረን፡፡ ካብ ክልቲኡ ገጻት መረብ ምፍልላይ ዘይተውሓጠሎም ተጋሩ ኣንጻር መቐጸልካን ኣዳኺምካን ግዛእ ምንጊክን ጣልያንን ብረትን ሓሳብን ኣቕኒዖም፡፡ ካብ መረብ ምላሽ በዓል ብላታ ገረዝግሄር ገላይ ነቲ ዝሸጡም ንጉስ ምንጊክ ምስጢሩ ከይፈለጡ “ኤርትራ ንጣልያን ህይብካ ናይ ኢትዮጵያ ንጉስ ነገሰት እዩ ክትበል ከይትሓሰቡ፡፡ ንስኻ ናይ ፍርቂ ኢትዮጵያ ንግስ እምበር ናይ ኢትዮጵያ ንጉስ ኣይኮንካን” ኢሎም ዝሰምዖም እንዳመሰሎም ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ጣልያን ኮይኖም ሰገጽ ከይበሉ ለሚኖሞ፡፡ ራእሲ መንገሻ ዮሃንስ ውን ዋላካ እቶም ከም ንጉሱ ዝጠፍኦ ንህቢ ፋሕ ዝበሉ መሳፍንቲ ትግራይ ኣይሓግዝዎ ክሳዕ ኮዓቲት ከይዱ ጣልያን ንምብራር ፈተነታት ጌሩ ነይሩ፡፡ በዓል ደጃት ባህታ ሓጎስ ውን ፈለማ ብርካሽ ረብሓ ዝተቐበልዎ መግዛእቲ ጣልያን ኣንጻር ህልውንኦም ምኻኑ ምስፈለጡ ዝርከቦም ሰራዊት ኣኪቦም ኣንጻር ጣልያን ተዋጊኦም ህይወቶም ከፊሎም እዮም፡፡ ራእሲ ሓጎስ ተፈርን ራእሲ ስብሓት ኣረጋውን ውን ዕጉምጉም እንዳበሉ ነቲ ሕማም ደሓር ኮይኑ ዝተረፈ ዶብ ከምዝነጸግዎ ድርሳናት ይሕብሩ፡፡ እንተኾነ ሃንደበታዊ መስዋእቲ ሃጹይ ዮሃንስ ዝፈጠሮ ክፍተት ኣልጋወራሽነትን ብምኒሊክ ዝተኣልመ ንሕንሕ ስልጣንን ተጋሩ መራሕቲ ከይሓብሩ ጸገም ኮይኑ፡፡

ልዕሊ ኹሉ ሓደጋ ናይዚ ምፍራስ መንግስቲ ሃጹይ ዮሃንስ ኢሉ ውን ምኸላፍ ትንሳኤ ትግራይ ትግርኛ/ምድሪ ኣግኣዚ ማእከሉ ዝገበረ መንግስቲን ቀዲሙ ዝተርድኦ መራሒ ራእሲ ኣሉላ እዩ ዝነበረ፡፡ ኣሉላ ሕደሪ ሃጹይ ዮሃንስ ከይብዓር ራእሲ መንገሻ ዝፋን ወሪሶም ዝተበተነ ሓይሊ ትግራይ ትግርኛ ተኣኪሙ መንግስቱ ክሕሉ ሰለስተ ሓይልታት ክቃለስ ግድን ነይሩ፡፡ ብሰሜን ዘሎ ሓያል ጸሊኢ ጥልያን፣ 1890 ንትግራይ ከምበርክኽ ዝመጸ ሰራዊት ምንጊክ፣ ነንባዕሎም ዝበዓልው መሰፋንቲ ትግራይ፡፡ ብሕርቃን ሕራህን ዝነደደ ኣሉላ ንምንጊክ ኢደይ ኣይህበን ኢሉ ውሑድ ሰራዊት ሒዞ ብረኻታት ወርዕን ተከዘን ከርተት ኢሉ መንግስቲ ትግራይ ትግርኛ ድሕሪ ሃጹይ ዮሃንስ ንምቕጻል ሃረር እንዳበለ እንከሎ፤ ራእሲ መንገሻ ተስፋ ቆሪጾም ንምንጊክ ኢደይ ምስ ሃቡ ግን ዮሃንስ ዝፈለሞ ትንሳኤ ኣግኣዚ/ትግራይ ትግርኛ ዝማእከሉ መንግስቲ ክገሃድ ኣይከኣለን፡፡

ኮነ ድማ ኣብ ትሕቲ ክልተ ጨካናት ገዛእቲ ዝወደቐ ህዝቢ ናብ ክልተ ተገሚዑ ን 50 ዓመታት ውርደትን ሕሰረት ወረደ፡፡ እቲ ብሰሜን ዘሎ ህዝቢ ኣብ ግዝ መግዛእቲ ጥልያን ኣብ ቁሳዊ ረብሓ ለውጢ እንተምጽኦ ውን ኣብ ልዕሊ ክብርን መንገትን ኣቦታት መረብ

ምላሽ ሰፍ ዘይብል መርገጽትን ውርደትን ተፈጥረ። ትግራይ ድማ ኣብ ትሕቲ ሕሱም ጸላኢ መንግስቲ ሸዋ ወዲቓ ንረሃብ፣ ጫፍጫፍ፣ መሰሰብቲ፣ መእሰርትን ክትረትን ተዳርገት። ምንሊክ ገና ኣብ መፈለምታ መግዛእቱ ምዕራባዊ ልሙዕ መሬት ትግራይ ቆሪጹ ንዓድ ሕምኡ ሰሜን ጎንደር ሂብዎም። ትግራይዎይ ከይውደብን ተመሊሱ ከይትሰእን ኣብ መሰፍንቲ ትግራይ ዘገራጩ ኣወሃህባ ስልጣን ዘራገሑ በበግዚኡ ንዕኡ ዝሰልሉ እሙናት ሓሻኸር ናብ ትግራይ እንዳሰሰደ ዘይምትእምማን ህውከት ፈጠሩ። ካልእ ተሪፉ ንፈለማ እዋን ንብርኢድ ጽዮን ማርያን ኣኸሱም ካብ ሸዋ ሊኡኹ ኣብያተ ክርስትያናት ትግራይ መእለምን መፈጸምን ምጽናትን ምንሻውን ትግራይ መንነት ገበረን። ኣብ ዘመን ሃይለስላሴ ውን ዝገደደ ጽልኣትን መርገጽትን ቀጸሉ ታሪኻዊ ግዝኣት ትግራይ ዝኾነ ደቡባዊ ትግራይ ተቆሪሱ ዶብ ትግራይን ወሎን ካብ ኣልወሃ ከሳዕ ጥቓ ማይጨው ክመጽእ ብምግባር ዝተጸበበት ትግራይ ፈጠሩ ህዝቢ ትግራይ ኣብ መንቀራቕር ክኣቱን ክዋረድ ገበረ። መሰፍንቲ ሸዋ ነቲ ዝፈርሖምን ዝጸልእዎምን ህዝቢ ትግራይ ኣያ ዘይብሉ ረኺቦም ልሙዕ መሬቱ መንጠሊም፣ ብሲሜን ድማ ተፈጥራዊ ጎርፎኡ ዓጽዮም መተንፈሲ ኣስኢኖም ንረሃብን ሕሰምን ፈሪዶም፣ ጸጊምዎ ናብ ዓዳቶም እንተኸደ ውን እዚ “ኣምባባ ቆርጣሚ ትግራ ነቓጽ ዓዲ እምኒ ዓዱ ገዲፉ ይመጽእ ኣለ” ኢሎም ዘይሸሙ እንዳለጠፉ ተዋራዱ ሰጥለጥ ኢሉ ክግዝኡም ዝከኣሎም ገበሩ። ከምዚልካዮ ውርደት ህዝቢ ትግራይ/ትግርኚ/ኣግኣዚ ኣብ መዋእሉ ንፈለማ ግዘ ዝገጥም ዘሎ ክልተ ዕሉላት ጸላኣቲ ተመቐሎም ሰለዝዝእዎን ንክይትሰእ ተኸቢቡ መተንፈሲ ሰለዝኣነ እዩ።

ፓለቲካ ዓለም ምእንተ ነብሱ ክብል ተለዊጡ ጣልያን ንኢትዮጵያ ወሪራ ን 5 ዓመት ምስ ሓዘት ህዝቢ ትግራይ ትግርኚ ድሕሪ 50 ዓመት ንፈለማ ግዜ ብሓባር ክመሓደር እንተተግበረ ውን ጎይታ ባዕሉ ግን ኣይኮነን። ድሕሪ ምውላዕ ካልኣይ ኩናት ዓለም ጣልያን ተሳቢራ ምስ ወጸት ሃይለስላሴ ካብ ሰደት ምስተ መለሰ እዩ እምበኣር ህዝቢ ትግራይ/ትግርኚ ሕዚ ኹ ናባይ ዝብል ሕቶ ዘልዓለ።

ስነ ልቦናዊ ሓድነት ህዝቢ ትግራይ/ትግርኚ/ኣግኣዚ መግዛእቲ ጥልያንን መሰፍንቲ ሸዋን ኣዳኺምዎ እምበር ፈጸሙ ክስብር ሰለዘይከኣላ ድሕሪ ስዕረት ጥልያን ኣብ ኤርትራ ዝተጣየሰ ወተሃደራዊ ምምሕዳር እንግሊዝ ህዝቢ ግእዝ መረብ ምላሽ ምስቶም ብሓይሊ ጣልያን ዘምጽኡሉ ቅድሚኡ ምስኡ ነይሮም ዘይፈልጡ ኣህዛብ ኮይኑ ዕድሉ ክውስን መሰል ተዋሂብዎ። ካብ 1941 ዓ/ም/ፊ ጀሚሩ ን10 ዓመታት ኣብ ዝጸንሕ መድረኽ መሰጋገሪ ምሕደራ ክኣ ውድባትን ማሕበራት ተጣይሰን መጻኢ ኤርትራ ኣብ ትሕቲኣ ዝርከቡ ህዝብታትን ክውስን ተንቀሳቐሰን። ኣብ ትግራይ ውን ሕራህን “እምቢ ንሸዋ” በሃላይነትን መሊኡ ኣይጠፍኡን ነበረ ሞ ተጋሩ ደቡብን ምብራቕን ትግራይ ካብ ሰደት ንዝተመለሰ መንግስቲ ሃይለስላሴ ክድርዕሙን ብሸርሒ ምንሊክን ጥልያን ዝፈረሰ መንግስቲ ተመሊሶም ክተኸሉ ምንቅስቓሳት ጀመሩ። እዚ ምንቅስቓሳት ሓይሉ 1943 ዓ/ም/ፊ ወያነ ትግራይ ዝብል መልክዕ ሒዙ ዕጥቃዊ ቃልሲ ተወልዐ።

እዚ ድሕሪ ውድቀት ቀዳማይ ትንሳኤ ኣኸሱም/ትግራይ ትግርኚ/ምድሪ ኣግኣዚ ማእከሉ ዝገበረ ምልዕዳል ህዝቢ ግእዝ መረብ ምላሽን ትግራይን ሸቕ ኢሉ ብሃንደበት ዝተፈጠረ ዘይኮነ እቲ ንልዕሊ 3000 ዘመናት ዝጸንሐ ዝኸረ ስልጣንን ኩርዓትን ዝፈጠሮ እዩ እንተበልና ርትዓዊ እዩ። ኣብዚ ናይ ኣርባዓታት ምንቅስቓሳት እዩ እምበኣር ስነ ሓሳብ ኣግኣዛውነት/ትግራይ ትግርኚ ከም ፓለቲካዊ ስነ ሓሳብ ብግልጺ ብጽሑፍን ብውዱብን ደረጃ ክጋዋሕ ዝጀመረ።

ብፍላይ ኣብ ኤርትራ ብሰሪ ምትእትታው ተዓወቲ ካልኣይ ኩናት ኣለም ዝኾና ኣርባዒቲኤን ሓያላት ሃገራት ማለት ውን ሱቭየት ሩሲያ፣ ኣሜሪካ፣ ብሪታንያን ፈረንሳይን ከምኡ ውን ኣብ ኤርትራ ብሰሪ ሃይማኖታዊን ዘርኣውን ቅርጺ ዝነበሮ ፍልልያት ውዑይ ፓለቲካዊ ክትዕን ህዝባዊ ምንጻባትን ኣብ ጥርዚ በጺሑ ሰለዝነበረ፤ ዝተፈላለዩ ክፍልታት ሕ/ሰብ ኤርትራ ንቐጻሊ ህላዊኦም ዝቃሉሉ ውድባት መሰሪቶም ነበሩ። ቅድሚ መግዛእቲ ጣልያን ሓበራዊ ተሞክሮ ፓለቲካዊ ምሕደራ ነይሮም ዘይፈልጥ ህዝብታት ኤርትራ ንወተሃደራዊ ምሕደራ እንግሊዝ ሲዒቡ ኩነታት ኤርትራ እንታይ ይኹን ኣብ ዝብል ክረዳድኡ ኣይከኣሉን። እዚ ህዝባዊ ዘይምርድዳእ ሓያላት ሃገራት ኣብ ኤርትራን ቀይሕ ባሕርን ዝነበረን ጂኦፖለቲካዊ ረብሓ ንምርግጋጽ ክምዘምዘኦ ሰለዝጀመራ ከኣ ክሳዕ ደም ምፍሳስ በጺሑ። መንግስቲ ሃይለስላሴ ኢትዮጵያ ውን ምንሊክ ትግራይ ንምጥፋእ ሓሊኑ ንሓዳስ ኢትዮጵያ ካብ ኣፍደገ ባሕሪ ሰለዝገጸም ነዚ ንምፍታሕ ኣብ ኤርትራን ብስብከት ቤተ ክርስትያን ብላዕን ክትራወጽ ግድን ነይሩ።

መራሕቲ ተጋሩ ኤርትራ ነቲ ህዝብና ዝብልዎ ወኪሎም ብቀንዱ እዚ ናይ 1940ታት መድረኽ ንረብሕኦም ዝተቐለሱ እንትነበሩ ውን ክስማዕምዑ ግን ኣይከኣሉን። ብግቦን ብላዕን ተመንዚዎም ከምኡ ውን ብስብከት ኣብያተ ክርስትያን ተዋህዶ ኤርትራ ተዓዚምዎ ነታ ቅድሚ 50 ዓመታት ዝገፍዋ ኢትዮጵያ ብኣግባቡ ከይፈለጡ ብ ነፍሕን ፕሮፓጋንዳን ዝሰኸሩ ተጋሩ መራሕቲ መረብ ምላሽ “ምስ ኣዴና ኢትዮጵያ ይሓሸና ... ብዘይ ውዳል ሕደር ብዘይ ዝኾነ ቅድመ ኩነታት ድማ ሓድነት ንምስርት” ክብሉ ከለው፤ ብኸልእ ገጽ ድማ ከም በዓል ራእሲ ተሰማ ኣስመርምን ወልደኣብ ወልደማርያምን ዝበሉ መራሕቲ ... “ኢትዮጵያ ንጣልያን ኣሕሊፋ ሂባትና እያ፣ ኣብ ኢትዮጵያ ዘሎ ድሑር ስርዓት ጸረ መንነት ተጋሩ እዩ፣ እቲ ኣብ ኢትዮጵያ ዘሎ መንግስቲ ከምቲ ናይ ሃጻይ ዮውሃንስ ክብርታትናን መንነትናን ዝሕሉ መንግስቲ ዘይኮነ ጓፍ መንግስቲ እዩ ... ሰለዚ ትግራይ ናብ ኤርትራ ተጸምቢራ ናጻ ሃገር ትግራይ ትግራይ ትግርኚ ንምስርት እምበር ምስ ኢትዮጵያ ብሓድነት ኣይንጽበርን” ዝብል ቅዋም ክሕዙ ከኣሉ።

ነጻ ትግራይ ትግርኚ መንግስቲ ንምስርት ዝብል ኣምር ወይከኣ ስነ-ሓሳብ ኣግኣዛውነት ኣብ ኤርትራ ብብግዚኡ ዝተፈላለዩ ምዕባሊታት ዝሓዘ እምበር መሊኡ ንጹር ኔሩ ንምባል ዝከኣል ከምዘይኮነ ፕሮፌሰር ኣለምስገድ ኣባይ “Identity Jilted or Re-imagining

Identity” ኣብ ዝብል መጽሓፉ ካብ ገጽ 37-39 ኣቐሚጥዎ ኣሎ። በዓል ወልደኣብ ፈለግ ምስ ኢትዮጵያ ምሕባር ንሓብራዊ ቁጠባዊ ዕብየትና ይረብሓና እዩ ካብ ዝብል እምነት ትግራይን ኤርትራን ብሓባር ኣብ ሓደ ግዝኣት ተጸምቢረን ምስ ኢትዮጵያ ውዕል መሰረት ዝገበረ ፌዴራሊዝም ዝመጸውዒዑ ሕብረት ክንፈጥር ንኽእል ኢና ኢሎም ዮም ዝቃለሱ ዝከበሩ። እዚ ግን ብመንግስቲ ሸዋ ተቐባልነት ኣይረኽበን። ትግራይን ኤርትራን በበይነን ክፍለ ሃገራት ኮይነን “ኣንድነት” ኢትዮጵያ ይኸውን እምብር ኤርትራን ትግራይን ናብ ሓደ ምሕደራ ክጽምራ ዮብለንን ፌዴራሊዝም ዝበሃል ናይ ባዕዲ ሓሳብን ውን ኣይንቐበለን ተባሂሉ ተነጺጉ። ገለ ተጋሩ ናይ ምፍራሕ ሕግም ዘለዎ ሸዋቶት መሳፍንቲ ድማ “ትግራይን ኤርትራን መጀመርታኡ ውን ዝፈላለዩን ንምግዛእ ክጥዕመና እዩ። ሕዚ ውን ተሓዊስናዮን “ትግራይ” ክውሕጠና እዩ ይተሓወሳ ዝብል ሓሳብ ፈጸሙ ክኸውን ዮብሉን” ክብሉ መርዞም ዝነጸግሉ ግዜ ውን ነይሩ።

መንግስቲ ሃይለስላሴ ከምቲ ደሓር ብኣፍ ንጉስ ሃይለስላሴ “ኤርትራ መሬታ እምብር ህዝባ ኣይንደልን” ክብል ዝበሎ መሬት ኤርትራ እምብር ስቓይ ምፍልላይን ስነ-ልቦናዊ ሕግምን እንታዩ ኣይነበረን። ኣቐሻትን ገለ መሳፍንቲን መረብ ምላሽ ኣዕጠቑን ኣስኒቑን ድማ ሓንጻእ ብውግዘት ሓንጻእ ብምፍርራሕ “ኣንድነት ይሳለጥ ናብ ኣዴኹም ኢትዮጵያ” ተመሰሉ እንዳበለ፤ ያኢ ሓዳስ ኢትዮጵያስ ንኤርትራ ዝሸጠታ ኣዳኢ ከምዝኸነት ፓለቲካዊ ቅጥፈትን ምትላልን ብምፍጻም ንህዝቢ ኤርትራ ኣብ ዕንይንይ ክኣቱ ዝተገበረሉ ግዜ ነበረ።

ኣብ ዘመን መንግስቲ ሃይለስላሴ ትግራይትግርኛ ፈላሊኻ ግዛእ ዝብል መቐጻልታ ራኢ ምንጊክ ከም ቅዋም ተጠናኺሩ ዝቐጸለ ድማ ድሕሪ ምውላዕ ቀዳማይ ወያነ እዩ ዝነበረ። ብበዓል ደጃት ሃይለስላሴ ጉግሳን ብላታ ሃይለማርያምን ዝምራሕ ዝነበረ ቀዳማይ ወያነ እምቢ ንሸዋ ኢሉ ምስተወልዐ፤ መንግስቲ ሃይለስላሴ ምስቲ ኣብ ልቡ ዘሎ ስነ-ልቦናዊ ራዕዲ ሕብረት ትግራይ ትግርኛ ተሃዊጹ ድቃስ ከምዝሰኣነ ፕሮፌሰር ኣለምሰግድ ኣባይን ትራቨርስኪ ዝተብሃለ እንግሊዛዊ ምሁር ይሕብሩ። በዓል ወልደኣብን ራኢሲ ተሰጣሪ ኣስመርም ዝመርሖም ምንቅስቓስ ትግራይ ትግርኛ ኣብ ኤርትራ፤ ዓመጽ ቀዳማይ ወያነ ኣብ ትግራይ ኣብ ተመሳሳሊ ግዜ ዝተጋውሑ ድማ ከም ኣጋጣሚ ዘይኮነስ ብትልሚ ዝተሰልጠን ዝተወጠነን እዩ ኔሩ። ኣብዚ ጉዳይ በዓል ወልደኣብን ገብረዝጊ ዓንዶምን ካብ ኤርትራ ንምቅስቓስ ቀደማይ ወያነ ከም ኣካል ምንቅስቓሶም ቆጶሮም ኣብቲ እዋን ብዝነበሩ ጋዜጣታት ኤርትራ ሸፋን ይህብዎ ነይሮም ጥራሕ ዘይኮነ፤ ምስ ገለ መሳፍንቲ ትግራይ ምምኻር ጀሚሮም ከምዝነበሩ ዘእንፍቱ ምዕባላታት ኣለው።

ደጃት ሃይለስላሴ ጉግሳ ካብ መፈለምታ ወረር ጥልዮን ጀሚሩ ኣንጻር መንግስቲ ሃይለስላሴ ዓሚጹ ኣብ ኤርትራ ሰለዝነበረ ምስ መራሕቲ ትግራይ ትግርኛ ኣብ ኤርትራ ርክብ ከምዝነበሮ ኣየጠራጥርን። ደጃት ሃይለስላሴ ሓቐኛ ወዲወዱ ንሃጻይ ዮውሃንስ ሰለዝኸነ መንግስቲ ሃጻይ ዮውሃንስ ተመሊሱ ኣብ ትግራይ ትግርኛ ክትከል ዝፍጹ ድሌት ሰለዝነበሮ፤ ምስ ጻል ሃጻይ ሃይለስላሴ ዝነበሮ ፓለቲካዊ መርዓ ብሓዳርን ውላድን ከይሰምር ኔሩ ጥራሕ ዘይኮነ ዓመጻት ክለዓሉ ይመርሖ ነበረ። ደጃት ሃይለስላሴ ጉግሳ ምስ መራሕቲ ትግራይ ትግርኛ እንዳተማኸረ ኣብ ሩሑቕ ኮይኑ ምስ ቀዳማይ ወያነ ትግራይ ይራኸብ ከምዝነበረ ዘረጋግጹ ሓቅታት ከም ኣብነት፤ ካብቶም ኣብ ባይታ ዝነበሩ ነቲ ዓመጽ ዝመርሑ ሰባት ዝኾኑ ደጃት ክንፈን ደጃት ተፈሪ ተድላን ናቱ ሰባት ከምዝነበሩ ከምኡ ውን ምክትል መራሒ ቀዳማይ ወያነ ወዱ ንደጃት ሃለስላሴ ጉግሳ ከምዝነበረ ንገብሩ ታሪቀ ጠቐሱ ኣለምሰገድ ኣባይ ጸህፍዎ ኣሎ።

ብዝበለጸ ግን ምንቅስቓስ ትግራይ ትግርኛ ኣብ ኤርትራ ወዱብ ቅርጺ ሰለዝነበሮ፤ ቀዳማይ ወያነ ከም ሓደ ኣካል ናይቲ ምንቅስቓስ ኮይኑ ንሰለምምስራት ነጻ ሃገር ትግራይ ትግርኛ ይካየድ ኣሎ ዝብል እምነት ኣብ ልቢ ህዝብን መራሕትን ከበሳ ኤርትራ ክፍጠር ክኢሉ ነይሩ እዩ። ኣብ ኤርትራ ራኢሲ ሰዩም መንገሻ “ትግራይ ካብ ኢድ ሸዋ ነጻ ከምውጽእ ይቃልስ ኣሎ” ዝብል ሰፊሕ ህዝባዊ እምነት ነይሩ ይብል ኣለምሰገድ ኣባይ። ህዝቢ ከበሳ ኤርትራ ነቲ ምንቅስቓስ ይከታተሎ ከምዝነበረ ዝሕብር ድማ እቲ ኣብ እንደርታን ወጀራትን ንብላታ ሃይለማርያም ረዳ ዝተዘምሎም “ሃይለማርያም ንእሱዮ ሎሚ ሸፍታ ንዓመታ ንጉሰዮ” ዝብል ድረፊ ተጋሩ ኤርትራውያን የስተማቕርዎ ከምዝነበሩ ኣለምሰገድ ኣብ መጽሓፉ የቐምጥ።

ካልእ ህዝቢ ከበሳ ንምቅስቓስ ወያነ ትግራይ ዝነበሮ ደገፍ ዝገለጹ ኣገባብ ደጃት ሃይለስላሴ ጉግሳ ምስ መንግስቲ ሃጻይ ሃይለስላሴ ብዝነበሮ ዘይምርድዳእን ከምኡ ውን መራሒ ቀዳማይ ወያነ ተባሂሉ ናብ ኢድ መንግስቲ ኢትዮጵያ መንግስቲ እንግሊዝ ኣሕሊፋ ክትህቦ ዝቐረበ ሕቶ መራሕቲ ትግራይ ትግርኛ ኣብ ማእኸል ኣትዮም ንኢትዮጵያ ክወሃብ ከምዘይብሉ ተላብዮም ነበሩ። እንግሊዝ ውን ነዚ ሰሚዓ ንደጃት ሃይለስላሴ ናብ ደሴት ሲቮልስ ወሲዳ ኣቐመጠቶ። ደሓር ግን እንግሊዝ ቃላ ኣጸፈት ሞ ካብ ስቮልስ መጽዮ ናብ ኢድ መንግስቲ ሃጻይ ሃይለስላሴ ክወድቕ ሰለዝተግብረ ቤት ማእሰርቲ ድማ ኣተወ። እብዚ እዋን እዩ እምብኣር መራሕቲ ምንቅስቓስ ትግራይ ትግርኛ ህዝቢ ግእዝ ኤርትራን ንመንግስቲ እንግሊዝ ሓውና መራሒና ቃልኩም ዓጺፍኩም ኣሕሊፍኩም ነበላዩ ህይብኩም ኢሉ ዝገለጸ።

መራሕቲ ምልዕዳል ትግራይ ትግርኛን ውድብ ሊብራል ፕሮግራሚክ ፓርቲ ን ወያነ ትግራይ ብጥብቂ ይከታተልዎ ከምዝነበሩ ጉዳይ ትግራይ ጉዳይና እዩ ዝብል መርገጺ ከምዝነበሮምን ዝምስክር ተወሳኺ ኣጋጣሚ እንተሎ፤ መንግስቲ ሃጻይ ሃይለስላሴ ብምልዕዳል ትግራይ ትግርኛን ቀዳማይ ወያነን ርዲዱ ሰለዝነበረ፤ ወያነ ትግራይ ክድምስስ ዝሰደዶ እግረኛ ሰራዊት ሰለዘይቀንጦ ካብ እንግሊዝ ነፈርቲ ደብዳብ ለሚኑ ካብ ወደብ ዓደን እንዳተበገሳ መቐለን ከባቢኡን ደብዳቤን ደም ንጹህ ህዝቢ ክፈሰስ ፋሽታዊ ተግባር ምስ

ተፈጸመ፤ መራሕቲን ህዝቢን ከባሰ ዘርአይዎ ቁጠዐ እዩ። አለምሰገድ አባይ አብቲ ዝተጠቐሰ መጽሓፍ ከምዝቐመጠ አብቲ እዋን ትሕተም ዝነበረት ጋዜጣ “ሓንቲ ኤርትራ” ነቲ ደብዳቤ ዝኹንን ብ ገረብረዝጊ ዓንድም ዝተጽሓፈ “ወጊድ ንምቕቓል ዓድካን ባርነት ሸዋን” ዝብል ኣርእስቲ ዘለዎ ኣብ ወርሒ ለካቲት ዕለት 18/1950 ዝተሓትመ ጽሑፍ ነዚ ቁጥዐ ከም መራጎዲ ይገልጻ። ገብረዝጊ ከምዚ ክብል ነቲ ኣብ መቐለ ዝተፈጸመ ደብዳቤ ነፈርቲ ስርዓት ሃይለስላሴ ከኒኑ።

“The Fascist Shoan Regime carried our bombardment on our Tigrayan brethren. Since the down of history, the Shoans have always thought in terms of hurting those of us who are Tigrigna speaking.” (አለምሰገድ. 1998: 44):: ናብ ትግርኛ ክትርጎም ከሎ ዘረባ ገብረዝጊ ዝብል ዘሎ ፍረ ነገር “ፋሽሽታዊ መንግስቲ ሸዋ ኣብ ልዕሊ ኣሕዋትና ተጋሩ ዱሒር ፋሽሽታዊ ደብዳቤ ፈጸሙ። ሸዋ ካብ ጥንቲ ጥቅምቲ ኩሉሻዕ ሓሳብም ንዓና ንዩም ትግርኛ ንዛረብ ህዝቢ ምጉዳእ እዩ” ዝብል ቃና ኣሎዎ።

ቀዳማይ ወያነ ንህዝቢ ትግራይ ትግርኛን ናይቲ እዋን መራሕቲን ጥራሕ ኣይኮነን ስምብራቱ ዝገደፈ። ብታህዲድ “ኣንድነት” ሰቪሮም “ምስ ኣዴና ኢትዮጵያ ይሓሸና ዘብሉ ዝነበሩ ኣብ ላዕለዎይ ጽፍሒ ስልጣን መንግስቲ ሃጻይ ሃይለስላሴ ንዝነበሩ ከም በዓል ኤፍሬም ተወልዶ መድህንን ለሬንዞ ትእዛዝን ብመንግስቲ ሃይለስላሴ ብዓይኒ ጥርጣረ ክረኣዩ ኢሉ ውን “ዘይዕላዊ ግዛት/ሰደት” ብዘምስል ኣገባብ ናብ ዋሽንግተን ሞሰኮን ብኣምባሳደርነት ክስገጉ ተገይሮም ይብል ኣለምሰገድ። ነዘም እሙናት ኣገልግልቲ ስርዓት ሃለስላሴ ምስ ምንቅስቃስ ወያነ ተዛሚዶ ክጥርጠሩ ዝገበረ ኣጋጣሚ ደማ ኤርትራውያን ካብ ኢትዮጵያ ክፍለዩ መንጻፍ ታሪኽ ከምዝኾነ ይንገር።

ብሓፈሻ ኣብ ኣርባዕታት ዝነበረ ምንቅስቃስ ትግራይ ትግርኛ/ኣግኣዝያንዘም ብሰሪ ኣብ ውሽጢ ኤርትራ ዝነበረ ውሽጣዊ ምግምግብ፤ መንግስቲ ሃይለስላሴ ብጉብን ሃይማኖታዊ ዕብለላን ኣብ መራሕቲ ተጋሩ ኤርትራውያን ዝፈጠሮ ምክፍፋል፤ መራሕቲ ተጋሩ ኢትዮጵያ ብተመሳሳሊ ዘይነጻረ ቅዋም ሒዞም ዝፈጠሮ ፍልልያት፤ ከምኡ ውን ኣዳላት ሃገራት ዓለም ረብሕኣን ከረጋግጻ ኣብ ኤርትራ ዝገበርኦ ስሱዕ ምትእታዎት፤ ካብቲ ክንገልጽ ዝጸናሕና ስነ ልቦናዊ ሓድነትን ገለ ፈተነታት ምውዳብን ዝሻገር ዓቕሚ ኣይነበሮን። ድሕሪ 1947 ዓ/ም/ፈ ዝተጣየሰ ብበዓል ራእሲ ተሰማ ኣስመሮም፤ ወልደአብ ወልደማርያምን፤ ወዱ ንራእሲ ተሰማ ኣስመሮም ዝኾነ ደጃት ኣብርሃ ተሰማን ዝምራሕ ዝነበረ ውድብ ሊበራል ፕሮግራሚክ ፓርቲ ውን ምስ ውድብ ኣንድነት ክነጻጸር ከሎ ብሓይሊ ሰብን ንዋትን ድኹም ነይሩ።

ኣብ ወምበር ሊበራል ፕሮግራሚክ ፓርቲ ራእሲ ተሰማ ንስርዓት ሃይለስላሴ ብምቅዋም ኣካል ነብስና ዝኾነት ትግራይ ናብ ኤርትራ ተጸምቢራ ነጻ ሃገር “ዓባይ ትግራይ” ንምስርት እምበር ኣካል ኢትዮጵያ ኣይንኸውን፤ ኤርትራ “ናብ ኣዲኦ ትመለስ ዝበሃል ዘሎ ደማ ጌጋ እዩ ዝተሸጠ ኣቕሓ ኣይመለስን” ዝብል ጽኑዕ መርገጺ ከምዝነበሮ ይፍለጥ። ወልደአብ ውን እንተኾነ መጀመርያ ትግራይን ኤርትራን ናብ ሓደ ግዝኣት ተሓዊሰን ብውዕል ብፌዴራላዊ ስርዓት ናጻ ምምሕዳር ኮይና ምስ ኢትዮጵያ ክንሓብር ንኸእል ኢና ዝብል እምነቱ ብምኽንያት እቲ ገደብ ኣልቦ ምትእታዎት ስርዓት ሃይለስላሴን ሸርሕታትን ራዕዲ ውድብ ኣንድነትን መራሕቲን እንዳሰምበደ፤ ኢሉ ውን ፋሽሽታዊ ደብዳቤ ኣብ ልዕሊ ቀዳማይ ወያነ ኣቕሓርዎ ናብ ቅዋም በዓል ራእሲ ተሰማ ከምዝመጸ ይዘረብ። ወልደአብ ምስ ውድብ ኣንድነትን መራሒ ናይዚ ውድብ ዝነበረ ተድላ ባይሩን ዝነበሮ ሓያል ጎንጸ ካብቲ ናይ ፈለማ ቅዋሙ እንዳወጸ፤ እንዳተደፍኦ ካብ ኢትዮጵያ እንዳረሓቐ፤ ጥፋፍ ቁዋም እንዳሓዘ ካብ ብፌዴራል ትዛመድ ትግራይን ኤርትራን ዝሓቕፈት ውሽጣዊ ናጽነት ትውንን ግዝኣት ዝብል እምነት ናብ ናጻ ሪፓብሊክ “ዓባይ ትግራይ”፤ መሊሱ ደማ ድሕሪ ውሳኔ እቲ ከይተጀመረ ዝፈረሰ ብውድብ ሕቡራት ሃገራት ዝተምሃዘን ናብ ግበር ዘይተለወጠን ፌዴሬሽን ናብ ናጻ ኤርትራ ዝብል እምነት ከምዝተሰገረ እዩ ኣለምሰገድ ኣባይን ካልኣት ነዚ እዋን ኣመልኪቶም ዝተጽሓፉ ጽሑፋትን ዝሕብሩ።

ውድብ ሊበራል ፕሮግራሚክ ፓርቲ ዝሓዘ ናጻ ሪፓብሊክ “ዓባይ ትግራይ” ምምሳራት ዝብል መትከል መገባሊኡ ብዝሓት ሮቻሕታት እዩም ዝነበሩ። ሓደ ምኽንያት ከምቲ ራእሲ ተሰማ ዝበሎ ዝተሸጠ ኣቕሓ ኣይመለስን ዝብል ሕዳር ቂም ናይቲ ብሃጻይ ምንጊክ ዝተፈጸመ ክሕደት ክኸወረን ከሎ፤ ከም ካልኣይ ምኽንያት ዝርቃሕ ደማ መራሕቲ “ራቢጣ ኣል እስላማ” ኣብ ልዕሊ ክርስትያን ዘርአይዎ ጽልኣትምን ናብ ዓረብነት እስላምነት ዘዛዙ ጎስጋስን እዩ። ገለ መራሕቲ ራቢጣ ምስ ሱዳን ወይ ግብጺ ናይ ምውጋን ስምዒታት ሰለዘርአዩ፤ ንብሄርተኛታት ተጋሩ ኤርትራ ናብዚ ናጻ ሪፓብሊክ ዓባይ ትግራይ ከመጹ ከምዘደረቶም ይእመን። ሰለዘኾነ ደማ ፈለማ መራሕቲ እዚ ውድብ ካብ ምዕራባዊያን ኣሰላም መታሕት ኤርትራ ውን ካብ ኢትዮጵያ ውን ራሒቕም፤ ብታሪኽን ስልጣንን ናትና ዝብልዎ ግዝኣት ኣኹሎም/ኣግኣዝያ ኣብ ዝነበሮ ቦታ ካብ ቀይሕ ባሕሪ ብደቡብ ከሳብ ኣልወሃ ብደቡብ ምዕራብ ደማ ወልቃይት፤ ጸገዴን ጸለምትን ሓዊሱ ኩሉ ትግርኛ ዝዛረብ ህዝቢ ዝነበረሉ ክሳብ ገማግም ለማልም ናጻ ሃገር ከምስርቱ ኣቁናም። ደሓር መሊሶም ደማ ምዕራባዊ ቆላታት ውን ኣካል እታ ከምስርቱዎ ዝደለዩ ሃገር ክኸውን ከምዘለዎ ብምእማን ሙሉእ ክፋል እታ ጥልያን ዝመሰረታ ኤርትራን ትግራይን ሓደ ናጻ ሃገር ክኸውን ወሲኖም።

መራሕቲ ሊበራል ፕሮግራሚክ ፓርቲ ትግርኛ ዝዛረብ ህዝቢ ኣብ ጽላል ሓደ ስርዓትን ናጻ ሃገርን ክኸውን ከምዘለዎ ብንጹር ዘቐመጥዎ እካ እንተነበረ፤ ብሰሪ ጸቕጥታትን ምዝመዛ ፓለቲካዊ ሓይልታት ውሽጥን ደገን በቢግዜኤ ይፈላለ ሰለዘነበረ፤ ነታ ዝምስርቱዎ ሃገር መን ኢሎም ከምዝጽዕዎ ዝምልከት ዝተፈለለዩ ሓበሬታት እዩ ዘሎ። ራእሲ ተሰማ “ዓባይ ትግራይ” ዝብል ሸም ሒዞ ከም መልዕዳሊ

ዝጥቀሙ ዝነበረ ጭርሖ ግን “ኤርትራ ንኤርትራውያን” ዝብል እዩ ዝነበረ። ትግራይ ትግርኛ ውን ካልእ ልሙድ ሸም እዩ። ወልደአብ ብወገኑ “ብሄረ ኣግኣዚ (ነጻ ብሄር)፣ ትግራይ ትግርኛ፣ ኤርትራ/ዓባይ ኤርትራ ... ዝብሉ ኣሸማት እንዳቆያየረ ይጥቀም ከምዝነበረ ኣለምሰገድ ኣባይ “NOT WITH THEM, NOT WITHOU TTHEM”ኣብ ዝብል ዓንቀፁ ገጽ 474 ኣስፈርዖ ኣሎ።

ብመንግስቲ ሃጺይ ሃይለስላሴ፣ ኣመንቲ እስልምና ምዕራባዊ ቆላታት ኤርትራ፣ ብውድብ ኣንድነት፣ ብገለ መሳፍንቲ ትግራይ ተቐባልነት ዘይነበሮ ሰነሓሳብ ምስረታ ብሄረ ኣግኣዚ/ኣግኣዝያ፣ ባህጉ እንተዘይሰመረ ውን ብዛዕባ እታ ዝምስርታ ሃገርን ዶብታን ንጹር ካርታ ካብ ምሕጻጽ ኣይተቐጠበን። ብደቡብ ኣልወሃን ገማግም ልማልምን፣ ብምብራቕ ቀይሕ ባሕሪ፣ ብምዕራብ ሱዳን፣ ብሰሜን ስዳንን ቀይሕ ባሕርን ትዳቡብ “ብሄረ ኣግኣዚ” ትበሃል ክምስርት ኣግኣዝያን ኣብ 40ታት ዝተመነይዎ ሃገር ውን ነዚአ ትመሰል።

ፍልፍስ ስእሊ፡ ኣንቀጽ ኣለምሰገድ ኣባይ (2006) “Not with them not without Them: the Stagering of Eritrea to nationhood” ገጽ 474። ኣብቲ ካርታ ዘሎ ምስሊ ኣብ ኒዮርክ ኣሜሪካ ዝርከብ ቅርጺ ሓወልቲ ናጽነት እዩ።

ኣብዚ ካርታ ተሳኢላ ዘላ ብሄረ ኣግኣዚ እምበኣር እስላምን ክርስትያን ዝነበሩሉ ሙሉእ ግዝኣት ኤርትራን ትግራይን ዝሓቆፈት ናጻ ሃገር ክትኸውን ኣቦታትና ራእሲ ተሰማ፣ ወልደአብ ወልደማርያን ደጃት ኣብርሃ ተሰማ ብስነሓሳብ ኣግኣዝያን ዝሃቀንዎ ሃገር እያ።

ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ጉዳይ ኤርትራ ኣብ እዋን ወተሃደራዊ ምሕደራ እንግሊዝ ኮይኑ ብውሳኔ ህዝብን ህድኣትን ክፍታሕ ዝፈቐድ ኩነታት ሰለዘይነበረ፣ ጉዳይ ኤርትራ ናብ ውድብ ሕቡራት ሃገራት ተመሓላሊፉ ብይን ክረከብ ሰለዝተጋበኣ ረብሓ ህዝቢ ኤርትራን ቀጻሊ ፓለቲካዊ ኣመተታት ሓይልታት ውሽጢ ዓዲ ኤርትራ ከምኡ ውን እቲ “ኣንድነት” እንዳበለ ዝገዓረ ስርዓት ሃጺይ ሃለስላሴን ኣብ ግምት ዘየእተወ ውሳኔ ፌዴራሊዝም ብ1950 ተበይኑ። ኤርትራ ከም ምስ ኢትዮጵያ ብፌዴራላዊ ምሕደራ ትጸምበር ዝብል ውሳኔ ብጃካ እተን ጂኦፖለቲካዊ ረብሐን ከይነድሰን ዝተቐለሰ ኣሜሪካን እንግሊዝን ንህዝቢ ኤርትራን መንግስቲ ኢትዮጵያን ዘሐጉስ ኣይነበረን።

ስርዓት ሃይለስላሴ ብቅንዳ እዚ ፌዴራላዊ ዝበሃል ምሕደራ ምስቲ ዘሰገገ ሃገራውነት ሰለዘይቃዶ ኢሉ ውን ነቶም ተዓምጺጾን ኣብ ትሕቲኡ ተረጊጾም ዝነበሩ ህዝብታትን ክፍለ ሃገራዊ ምሕደራታትን ሕማቕ ትምህርቲ ከይኸውን ብምባል ካብ መፈለጫትኡ ውን ዘይተቐበሉ ሰለዝነበረ፤ ንሽሙ ክትግብር እየ ኢሉ ምትዕርራያት ገይሩ ብውሸጡ ግን ናብ ኣሃዳውነት ወይ ድማ ኤርትራ መበል 14 ተራ ክ/ሃገር ኮይና ትኣትወሉ ፍጹም ውህደት ክዳሎ ጀመረ። ናጽነትን ዝብሉን ትግራይ ናብ ኤርትራ ሓዊስካ ሓቀኛ ፌዴሬሽንን ዝብሉን ሓይልታት ድማ መማረጺ ሰለዘይብሎም ነቲ ፌዴሬሽን ካብ ምቕባል ዝገብርዎ ኣይነበሮምን። ነዚ ፌዴሬሽን ነጻጎም ካብቲ 1952 ዝተጣየሸ መንግስቲ ኤርትራ ኣብ ትሕቲ ንጉሳዊት ኢትዮጵያ ዝወጹን ካብቲ ናይቲ እዋን ፓለቲካ ነብሶም ዘርሓቑን እንዳ ራእሲ ተሰማ ኣስመሮም እየም ዝነበሩ። ሊብራል ፕሮግራሚኦቻ ፓርቲ ውን ህልውንኡ ዘኸተመ ኣብዚ እዋን ከምዘኸነ ይግመት።

ኢብራሂም ስልጣንን ወልደአብ ወልደማርያምን ግን ዕጥይጥይ እንዳበሉ ውሳኔ ውድብ ሕሙራት መንግስታት ካብ ከነስ ይኹን ሕራይ ኢሎም ተቐቢሎም። ክልቲኦም ሰባት ፌዴሬሽን ተቐቢሎም ጥራሕ ዘይኮነስ ምስ ሃጻይ ሃይለስላሴ ዝነበሮም ምጥርፋጥ ውን ከማሕሹ ብዝበል ደሃይ ምልውዋጥ ጌሮም እየም።

ስርዓት ሃይለስላሴ ኢትዮጵያ ግን ንውሳኔ ውድብ ሕቡራት ሃገራት ይኹን ነቲ ኣሸው ዝወጸ ሕገ መንግስቲ ተገዛኢ ኣይነበረን እሞ ገና ብገንኡ ፌዴሬሽን ክፍርስ ህርድግ በለ። ድሌቱ ክሰምር ድማ በቶም ብቕርሽን ብውግዘትን ስብከትን ኣሮቶዶክሳዊት ቤተ ክርስቲያን ኣተዓሻሽዩ ከም በቕሊ ሰሪሩ ቸቸ ዝብሎም ዝነበረ ኣመራርሓ ኣንድነት ፓርቲ ኤርትራ ኣቢሉ፤ ነቲ ፌዴሬሽን “ናይ ወጻእ ሓይልታት ዘምጽእዎ ስርዓት፣ ኤርትራን ኢትዮጵያን ከምን ጋልን ከይጽንበራ ዝገብር፣ ምስ ንጉስናን ሃገርናን ክንኣብር ፌዴሬሽን ዝሃል ጸረ ሓድነት ኣየድልየናን በሉ” እንዳበለ ጎስጋሳቱ ቀጸሉ።

ስርዓት ሃይለስላሴ በዚታት ደው ከየበለ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዝሓገገ ኤርትራ ብፌዴራሊዝም ኣብ ትሕቲ ንጉሳዊት ኢትዮጵያ ውሽጣዊ ልኡላውነትን ናይ ባዕላ መንግስቲ ሒዞ ክትመሓደር ዝብል ሕጊ ኣዊሱ ካልኦቶም ኣንቀጻት በቢሓይ ክፍርሶም ተርኣዮ። ወከልቲ ስርዓት ሃጻይ ሃይለስላሴ ኣብ ኤርትራ ከኣ ኣብ ውሽጣዊ ጉዳያት እንዳኣተው ክሕምዙቑን፤ ኣብ ፓርላማ ኤርትራ ከይተረፈ ብድዑታት ክሃረቡን ቀጸሉ። ኢትዮጵያ ወትሃደራታ ናብ ኤርትራ ትልእኸ ኩነታት ጸጽታትን ድሕነትን ካብ ዓቕሚ ፓሊስ ኤርትራ ንላዕሊ እንተኾይኑ እሞ መንግስቲ ኤርትራ ሓገዙና ዝብል ሕቶ ክቕርብ ከሎን ዩ ዝብል ሕጊ ተጣሒሱ ሰራዊት ኢትዮጵያ ኣብ ምዕራብ ኤርትራ ኣቕርዶት ክንቁጥ ተገብረ። መንግስቲ ኤርትራ ትግርኛን ዓረብኛን እየም ናይ ስራሕ ቋንቋኡ ዝብል ውን ተጣሒሱ ህዝቢ ኤርትራ ዘይፈልጦ ኣምሓርኛ ክሃረብ ክግደድ ጀመረ። ብምቕጻል ፌዴራሊዝም ክፈርስ ሰለዝተደለየ ኣብቲ ህገ መንግስቲ ነቲ ኤርትራ ዝተውሃባ ውሽጣዊ ልኡላውነትን ዓርስ ምሕደራን ዝውክሉ “መንግስቲ ኤርትራ” ን “ናይ ኤርትራ መራሕ መንግስቲ” ዝብሉን ኣሸማት ተሰሪዞም ናብ ኣሃዳውነት ዝገለጹ “የኤርትራ ኣስተዳደር” ን “የኤርትራ መንግስት ኣስተዳዳር” ዝብሉ ተለወጡ። ብኸይዲ እቲ መሳርሒ መንግስቲ ሃይለስላሴ ከይኑ ድምጺ ናጽነትን ፌዴራሊዝምን ዝብሉ ሓይልታት ዝዕፍን ዝነበረ ኣቦ ወምበር ኣንድነት ፓርቲ ተድላ ባይሩ ካብቲ መራሕ መንግስቲ ዝብል ልጣኑ ናብ ኣስተዳዳር ዝብል ክወርድ ደሓ ከኣ ናብ ስዊድን ኣምባሳደር ኮይኑ ክለእኸ ተገብረ።

ካብ መፈለጫትኡ ናጽነትን ሓቀኛ ፌዴራሊዝም ዝብሉ ዝነበሩን ሓይልታት በቲ ዘይቁኑዕን ጸረ ሕገመንግስቲን ውሳኔታት መንግስቲ ሃይለስላሴ ክኣርቁን ዓገብ ክብሉን እንተበሉ ብራዕድን ጸቕጥን ክስኮኑ ተመርጹ። ዝበለጸ ንቕሓት ፓለቲካ ዝነበሮ ወልደአብ እየ ዝነበረዎ ይኹን ኢሉ ከም መማረጺ ዘይብሉ ግን ድማ እቲ ካብ ትግራይ ካብ ምፍልላይስ ይሓሸ ኢሉ ዝተቐበሎ ፌዴራሊዝም ብብግዘኡ ክፈርስ ከሎ እንዳርእየ ተቐውዎታት ሰለዝሰመዐ ዒላማ ራዕድን ፈተነ ቅትለትን ኮነ። ተድላ ባይሩ ገና መራሕ መንግስቲ ኤርትራ ኮይኮነ ውን ንወልደአብ ጸርኡ ኮይኑ ፈተነ ቅትለታት ይገብረሉ ዝነበረ ኮይኑ ዳሕራይ ድሕሪ ምስረታ ውን ቀጸሎ። ወልደአብ ብ ተድላ ባይሩን መንግስቲ ሃጻይ ሃይለስላሴን 7 ግዜ ፈተነ ቅትለት ምስተገበረሉ ከኣ ናብ ሱዳን ክኸይድ ቪዛ ሓቲቱ ድሕሪ ጎባዕባዓት ቀንዖም ሱዳን ኣትዩ። ካብ ሱዳን ግብጺ ምስ ኣትዎ ኣብኡ ምስ ዝነበሩ ኣባላት እስላማዊ ሊግ ተራኺቡ። ወልደአብ ብድፍኢት መንግስቲ ሃጻይ ሃይለስላሴ ጥሩፍ ቁዋም ይሕዝ ዘለዝጸንሐ ኣብ መወዳእታ ውን እቲ ፌዴራሊዝም ከምዘይሰርሕ ሰለዝተደድኦ ኣብ ግብጺ ብመገዲ እቲ ጸላኢ መንግስቲ ኢትዮጵያ ዝኾነ ስርዓት ጋማል ዓብደል ናስር ኣብ “ሬድዮ ካይሮ” መደብ ትግርኛ ተኸፊትሉ ኣንጻር ሃጻይ ሃይለስላሴ ጎስጋሳት ቀጸለ። ወልደአብ ፌዴሬሽን ከምዘይከውን ፈሊጡ ከምኡ ውን ተስፋ ዝገበረሎም መሳፍንቲ ትግራይ ነቲ “ብሄረ ኣግኣዚ” ንመስርት ዝብል ሕቶ ከምዘይደለይዎን ወይ ውን ብስርዓት ሃይለስላሴ ተኸፋፊሎም ክርደድኡ ከምዘይከኣሉ ምስፈለጠ ናጽነት ኤርትራ ዝብል ምልዕዳል ብሬድዮ ካይሮ የካይድ ነበረ። እንተኾነ ብሬድዮ ካይሮ ዘካይዶ ዝነበረ ፓለቲካዊ ምልዕዳል ትግራዊ ብሄራዊ ስምዒት መሰረት ዝገበረ ብምንባሩ ኣብ ትግራይ ውን ፍናን ይፈጥር ከም ዝነበረ ፕሮፌሰር ኣለምሰገድ ኣባይ ገሊጽዎ ኣሎ።

ውድብ ሕቡራት ሃገራት ፌዴራሊዝም ንክይሰርሕ ብመንግስቲ ሃጻይ ሃይለስላሴ ቀዲሙ ዝተትሓዘ ቅዋም ሰለዝነበረ ድማ ቀስብቐሽ እንዳተሸራረፈ ባንዲራ ኤርትራ ክወርድ ካብ ምግባር ሓሊፉ ድሕሪ ምእላይ ተድላ ባይሩ፤ “የኤርትራ ኣስተዳዳር” ዝብል ሽመት ሒዙ ብሃጻይ ሃይለስላሴ ተኣርዮ ብፓርላማ ኤርትራ ክመረጽ ዝተገብረ ቢትወደድ ኣስፊሃ ወልደንክኤል ፓርላማ ጸዊዑ ንኸተማ ኣስመራ ብውተሃደራዊ ምንቅስቓሽ እንዳርዕደ 1961 ዓ/ም/ፊ ፌዴሬሽን ፈሪሱ ኤርትራ ብሓውሲ ሓይሊ ምስ ኢትዮጵያ ክትወሃድ ኣወሰነ። ፌዴሬሽን ከም ዝፈርስ ዝተርድኦም ሓይልታት ቀዲሞም ናጽነት ከም ዕላማ ተሓንጊጦም ምውዳብ ጀሚሮም ሰለዝነበሩ ድማ ጀብሃ

ብሓገዝ መንግስቲ ግብጺ ክጣየስ ገበሩ። ወልደአብ ውን እስላማውን ዓረባውን ኣጀንዳ ግብጺ ከይተርድኦ ብሸም ናጽናት ምስ ጀብሃ ምሽራኻት ነበሮ።

ፌዴሬሽን ምስ ፈረስ ውን ምናልባት ስነ-ልቦናዊ ጻውዒትን ድሌት ሓድነትን ትግራይ ትግርኛ ኣይነጻፈን ነይሩ ክበሃል ብዘኸእል መልክዑ ነቲ ውሳኔ ከብስር ኣስፈሃ ወልደንክኤል ንራእሲ መንገሻ ስዩም (መራሒ ትግራይ) ቴሌፎን ምስደወደወለሉ ዝሃቦ ምላሽ ሓደ ኣብነታዊ እዩ። ኣለምሰገድ ኣባይ ኣብ መጽሓፉ ገጽ (82) ከምዘጠቐሱ፤ መንገሻ ብምፍራስ ፌዴሬሽን ናይ እንኳዕ ደስበለካ መልእኸቲ ክቐበል ይትረፍ፤ እቲ ውሳኔ ኣብ መጻኢ ኤርትራውያን ዝፈጥሮ ጸገምን ከምኡ ትግራይ ኣሰር ኤርትራ ስዒባ ዓርሰ ምሕደርኦ ክተከል ድሌት ከምዘነበሮ ብዘረኢ ኣገባብ፤ ኢሉ ውን መንገሻ ንሕውነትን ሓልዮት ክንዮ መረብ ሰገሪካ ብዘርኢ መልክዑ ስምዒቱ ክገልጽ ኪኢሉ እዩ። ፕሮፌሰር ኣለምሰገድ ምስ ብላታ ገብረግዛብሄር ገብረምካኤል ዝተባህሉ ኤርትራ ወኪሎም ኣባል ኢምፔርያል ካውንስል ፌዴሬሽን (ነቲ ፈድራላዊ ጥምረት ክጥምት ኣብ ማእኸላይ መንግስቲ ሃጻይ ሃይለስላሴ ተጣይሱ ዝነበረ ቤት ዕዮ) ዝነበሩ ሰብ ከም ምስክር ናይቲ ክጽበት ወሲዱ ዝገበሮ ቃለ መሕተት፤ ራእሲ መንገሻ ኣብ ክለ ምትሕልላይን ስነ ልቦናዊ ጥምረት ትግራይ ትግርኛ ዘርኣዮ ስምዒት ከምዘሰብ ይገልጸ ፤

“I went to Mekelle to visit Mengesah Seyoum. Asfaha Woldemichael called to congratulate him on the dissolution of the federation and complete merger of Eritrea with Ethiopia. Mengesha was Saddened. He was angry so much so that he couldn't eat any food. “Blatta” he called me, “you had this leverage and you blew it.” He continued, “we had something to look up to you and you guys blew it.” He was restless and angry. We drove to Illala; then we went to Shikhet. The next day we went to the Diesa forestry. He didn't eat anything, nor did he drink a cup of tea the whole day and night.”

ትርጉም ብትግርኛ፤

“ንመንገሻ ክደሃዮ ናብ መቐለ ከይደ። ኣብኡ እንዳሃለኹ ኣስፈሃ ወልደንክኤል ብዛዕባ ምፍራስ ፌዴሬሽን ምሉእ ጥምረት ውህደት ኤርትራ ምስ ኢትዮጵያ ናይ እንኳዕ ደስ በለካ መልእኸቲ ክሕልፍ ንመንገሻ ቴሌፎን ደቂሉሉ። መንገሻ ሰምቢዱ። መግቢ ምብላዕ ክሳብ ዝኣብዮ ሓረቐ። ደሓር ብላታ ኢሉኒ፤ “ኢዚኦ ሓንቲ ሓይሊ/ተሰማዕነት ረኺብኩም ኔርኩምስ ንዓኡ ውን ኣምኪንኩማ።” መንገሻ ኣስዕብ ኣቢሉ፤ “ናባኹም ቆላሕ ንብላ ሓንቲ ዕድል ረኺብና እንዳበልናስ ንዓኡ ውን ኣምኪንኩማ” ኢሉኒ። በዚኦ ውሳኔ ዕረፍቲ ሰኣንን ሓረቐን። ካብኡ ብመኪና ንዓይ ውን ሓዙኒ ንዒላላ (ኣብ ሰማይዋ መቐለ ዝርከብ ዓብይ ናብን ከባብን) ኬድና፤ ብኡ ኣቢልና ንሸኽት ቀጸልና። ብጽባሒ ከኣ ናብ ዱር ዴስኦ ሓቢርና ኬድና። ብሕርቃን ሙሉእ መዓልቲን ለይትን እኽለ ትበሃል ክለክፍ ይትረፍ ኩባያ ሻሂ ውን ክሰቲ ኣይክእለን።”

ካብ ቃል ብላታ ገብረግዛብሄር ከም ንርድኦ ራእሲ መንገሻ ክንድኡ ዘኣክል ክሓርቕ ዝኸኣለ እቲ ሕጊ ዝጠሓሰ ውሳኔ ውህደት ሓደግኡ ተረዲኡዎ ወይከኣ ከምቲ ኣተንብሂዎ ዘሎ ናይ ኤርትራ ፌድራላዊ መሰል ስዒቡ ኣብ ኢትዮጵያ ጽልዎ ትግራይ ትግርኛ ክሕይል ካብ ዝነበሮ ትጽቢት ክኸውን ይኸእል። ወይከኣ መንገሻ ዋላካ ብፓለቲካዊ መውሰዕ ጋልጋሎም ንሃጻይ ሃይለስላሴ (ልዕልቲ ኣይዳ) ተመርዕዮ ምስ ስርዓት ሃይለስላሴ ተዋዲዱ ይሰርሕ እንተነበረ፤ ኣብ ውሽጡ ዝሓዞ ገለ መረብ ሰጊርካ ዝርከብ ሓብራዊ ስምዒት ከምዘነበሮ ወይ ውን ብውሽጡ ዝሓዞ ፓለቲካዊ ሓሳብ ከምዘነበሮ ምግማት ይከኣል። ብርግጽ ራእሲ መንገሻ ብህይወት ሰለዘለው ኣብዚ ጉዳይ ሓቲቶም መብሪሂ እንተዝህቡ ምጠዓመ።

በቲ በለ በቲ ፌዴሬሽን ፈሪሱ ቅድሚ ምፍራሱ ሓደ ኣብ ካይሮን መታሕት ኤርትራ ዝተጀመረ ፓለቲካውን ዕጥቃውን ወፍሪ ንናጽነት ኤርትራ ውን ተጋዲዱ ክቐጽል ከኣለ። ጀብሃ ኣብ ትሕቲ ጽላል ኣዕራብ ብፍላይ ድማ በቲ ብጂኦፖለቲካዊ ረብሓ ማይ ናይል/ኣባይ ንመንግስቲ ኢትዮጵያ ኣምራሩ ዝጸባእ መንግስቲ ግብጺ ተጣይሱ ኣብ ባይታ ወተሃደራዊ ወፍርታት ኣሓየሉ። ኣብ ፓለቲካዊ ጎስጋሳቱ ውን ከምኡ ገንዘባዊ ሓገዝ ሃገራት ዓረብ ተዓጢቑ ምስ ኣብ ኣፍሪካ ዘለ ጽዮናዊትን ክርስትያናዊትን ኢትዮጵያ ገጢሙ ብሓይሉ ናጻ እስላማዊት ዓረባዊት ኤርትራ ከምዘምስርት ኣወጀ።

ጀብሃ ብመሪሕነት ደቂ እንዳታት ቤንዳሚር ዝተዓብለለ መብዛሕቲኦም ተጋደልትን መራሕቱን ካብ ሕ/ሰባት እስላም ኤርትራ ዝተዋጽኡ ኮይኖም ፤ ፕሮፌሰር ተኸስተ ነጋሽ “Ethiopia and Eritrea: the Federal Experience” ኣብ ዝብል 1997 ዓ/ም/ፈ ዝተሓትመ መጽሓፉ ገጽ (150-151) ከምዘሓበሮ፤ ኣብ ፕሮፓጋንዳዊ ስራሕቱ ሰዓብቲ ሃይማኖት እስልምና ዝቐመጡ መጠን ግዝኣት ኤርትራ 80% እዩ ብዝብል እምነት ከምኡ ውን ናይ 40ታት ግዝ ዝሓለፎ ጸብጸብ በዝሒ ህዝቢ እስላም ብምግናን ፤ “ኤርትራ እስላማዊት ዓረባዊት ሃገር እያ” ክብል ኣወጀ። እዚ ፍጹም ጉጉይን ንክርስትያን ትግርኛ ተዛረብቲ ዘጓንን መትከል ጀብሃ ከኣ ይትረፍ ሙሉእ ህዝቢ ኤርትራ ከሰልፍሉ፤ ድሌት ናጽነት ዘሰለፎም ኣብ ውሽጢ ጀብሃ ዝነበሩ ውሑዳት ተጋደልቲ ክርስትያን ተጋሩ ኤርትራውያን ከሳቐዮምን ክቐትሎምን ሰለዝተርኣዩ፤ ጀብሃ ንባዕሉ ክሳብ ዝዳኸምን ዝጠፍእን ዝደረኸ ጌጋታት ፈጸመ።

ብመትከላት ጀብሃ ዝሓረቐ ጉጅለ ኢሳያስ ከምኡ ውን ቦቲ መስፍናውን ዘይዴሞክራሲያውን ውዳቤን ኣሰራርሓን ዝረዳዱ ኣመንቲ እስልምና ኣመራርሓ ጀብሃ ነበር በዓል ዑሳማን ሳልሕ ሳብ ዝሓዘም ጉጅለታት ካብ ጀብሃ ወጽዖ ነናይ ባዕሎም ውድባት ከጣይሱ ከኣሉ። ኢሳያስ ኣብ ቻይና ዝወሰዶ ስልጠና ኣወዳድባ ደባይ ተዋጋኢ ውድብን ስነ-ሓሳብን ብልጫ ሰለዝፈጠረሉ ዝሓሸ ኣቀራርባን ንህዝቢ ዘሰልፍ ፓለቲካዊ ፕሮግራምን ብምቕራጽ ንናይ ሳብ ጉጅለ ውን ዝሓቁፍ ህዝባዊ ግምባር ሓርነት ኤርትራ (ህግሓኤ) ዝብል ሓዳሽ ውድብ ኣጣየሰ። ዓንዲ ውድባዊ ፕሮግራም ህግሓኤ እቲ ብኢሳያስ ከምዝተጽሓፈ ዝእመነሉ “ንሕናን ዕላማናን” ብዝብል ዝፍለጥ ማንፌስቶ እዩ። ኣብዚ ማንፌስቶ ህግሓኤ ሃይማኖታዊ ውድብ ከምዘይኮነ ዝገልጽ እካ እንተኾነ፤ ኣብኡ ቀሪቡ ዘሎ ጻውዒት ቃልስን ኣመኸንዮን ግን ብግልጺ እስላማውን ዓረባውን ውድብ ጀብሃ ኣብ ልዕሊ ተጋሩ ክርስትያን ኤርትራ ዘብጽሖ በደል መሰረት ዝገበረ እዩ። ሰለዝኾነ ድማ ብብዝሒ ተጋሩ ክርስትያን ኤርትራ ናብ ህግሓኤ ክሰለፉ ከኣሉ።

ህግሓኤ ዘይሃማኖታዊ ውድብ ኣመንቲ እስላምና ውን ዝተሰለፍሉ እንተነበረ፤ ብኹሉ ነገራቱ ብተጋሩ ክርስትያን ኤርትራ ዝተመልኦ እዩ ኔሩ። ካብ ብዝሒ ሰራዊቱ ክሳብ ኮር መሪሕነቱ። ኮይኑ ውን ግን ብጀካ እቲ ሓልሓሊፉ ዝዝረብ ነጥብታት እዚ ውድብ ከምቲ 1940ታት ን 50ታትን ዝነበረ መንፈስ ትግራይ ትግርኛ ዝነበሮ ኣይኮነን። ፈጻሚ ካብ ስምዒታት ትግራይ ትግርኛ ዘለዎም ባእታት ናጻ ነይሩ ማለት ግን ኣይነበረን።

ጀብሃ ዝፈጠሮ ስምዒት ኢሉ ውን ሓድጊ ናይቲ 1940ታት ዝነበረ ትግራይ ትግርኛ/ኣግኣዝያ ምንቕስቓስ (ኣብዚ እዋን ብማሕበር ሸውዓተ) ዝፍለጥ ብበዓል ወልደኣብ ወልደማርያምን ትኩእ ይሕደጎን ዝምራሕ ባእታ ምስ ሰልፊ ናጽነት ጉጅለ ኢሳያስ ርክባት ይገብር ከም ዝነበረ ተፈሊጡ ኣሎ። ወልደኣብን ጉጅለኡን ኣብ ሱዳን ዝነበሩ እካ እንተኾነ ኣብ ውሽጢ እቲ ብኢሳያስ ዝምራሕ ጉጅለ ናይዝጊ ክፍሉ፤ ወልደንክኤል ኣብራሃን ወልደንክኤል ኣስፈሃን ዝሓዘም ባእታት ተሰከምቲ ስነ-ሓሳብ ትግራይ/ትግርኛ ብሄረ ኣግኣዚ ኮይኖም ስምዒታት የንጻርቐ ከምዝነበሩ ውን ጭምጭምታት ኣሎ። እንተኾነ ኤርትራዊ ሃገራዊነት ዝብል ኣተሓሳስባ ኢሳያስ ንትግራይ ትግርኛ ቦታ ኣይነበሮን እዮ እዞም ዝተጠቐሱ ባእታት ብሸም ስራሕቲ ምውዳብ ቃልሲ ኣብ ወጻኢ ካብ ሜዳ ናብ ኣውሮፓን ኣሜሪካን ሰለዝተሰዱ፤ ኣብ ግጅለ ኢሳያስን ድሕሪኡ ዝመጸ ህግሓኤን ጸለውቲ ከይኮኑ ክትርፉ ከኣሉ። መሊኦም ነቲ ሓሳብ ገዲፎም ክበሃል ዝከኣል ግን ኣይኮነን።

ብፍላይ ወልደኣብ ኣብ ስደት ኮይኑ ምስ ቃልሲ ህግሓኤ ርክባት ሰለዝነበሮ ኣብ ኣኼባታት ህግሓኤ ክሳተፍ ናብ ሜዳ ክወርድ ከሎ፤ ህወሓት ምስተፈጠረ ኣብ ሞንጎ ህግሓኤን ህወሓትን ይፍጠሩ ዝነበሩ ፓለቲካዊ ተጻብኦታት የስፍዎ ከምዝነበሩ ይዝረቡ። ወልደኣብ ካብ ናይ 40ታት ስነ-ሓሳብ መሊኡ ከምዘይወጸ ዘርኢ ካልእ ኣጋጣምታት፤ ድሕሪ ስዕረት ደርጊ ወልደኣብ ን31 ዓመታት ዝገደፉ ኤርትራ ክረግጽ ከሎ “ተመስገን ቀዳማይ ምዕራፍ ተወዳኢ ካልኣይ ምዕራፍ ተሪፉ” ወይ “ሓንቲ ዓይነይ ሪኦ ሓንቲ ተሪፋ” ዝብሉ ዘረባታት ከምዝተዛረቡ ብሰባሰብ ይዝረቡ። እንተኾነ ነዚ መረጋገጺ ዝኾነ ሰነዳት ኣይተረኽበን። ካልእ ወልደኣብ ህግሓኤ ምስ ህወሓት ዘካይዶ ኣብ ቅንዕና ዘይተመሰረተ ርክባት የስግኦ ሰለዝነበሮ “ምስ የሕዋትኩም ከይተበኣሱ” ይብል ከምዝነበረ ብሰባሰብ ይወረ። እንተኾነ ወልደኣብ ትውልዲ ስድርኡ ካብ መረብ ንነዘ ኣብ ትግራይ ሰለዝኾነ ብሰሪ ስእነትን ዓቕምን ተሰዓሪ ትግራይን ኤርትራን ሓዊሱ ብፌዴራሊዝም ምስ ኢትዮጵያ ደሓር ድማ ናጻ ብሄረ ኣግኣዚ ከምስርት የ ዝብል ሓሳብ እንተዘይሰለጠ ውን፤ ከምቲ ኣብ መፈለጫታ 40ታት ዝበሎ “ካብ መዓመቕ ልበይ ዝቃለሰ ዘለኹ ትግራይን ኤርትራን ከይፈላለያ እዩ” ዝብል እምነቱ ብቐሊሉ ዝልወጥ ብዘይምኻኑ እዞም ብሰባሰብ ዝዘረቡ ወልደኣብ ድሕሪ ናጽነት ክብሎም ከምዝኸለል ምግማት ይከኣል።

እዚ ከምዚ እንዳሃለወ፤ ኣብ ትግራይ ድሕሪ ሰለስተ ዓመታት ምስረታ ህግሓኤ ኣብ ኤርትራ ብሄራዊያን ተጋሩ ውድባት ክፍጠሩ ከኣሉ። ፈለማ ኣብ ትግራይ ዕጥቃዊ ቃልሲ ዝጀመረ ግምባር ገድሊ ሓርነት ትግራይ (ግገሓት) ክኾነ ከሎ “ኢትዮጵያ ባዕዳዊት ገዛኢት ያ ወጽዓ ህዝቢ ትግራይ ዝፍታሕ ድማ ናጻ ትግራይ ሪፓብሊክ ክንምስርት ከለና እዩ” ዝብል እምነት ዝነበሮ ውድብ እዩ። ሸሕባ ትግራዊ ብሄራዊ ውድብ እንተነበረ ካብ ውድባት ኤርትራ ምሕዝቱ ምስ ጀብሃ ምንባሩ ሕቶ ዘልዕል እዩ። ናጻ ሪፓብሊክ ትግራይ ከምስርት ዝደሊ ግገሓትን ንተጋሩ ኤርትራውያን ረገፁ ዓረባዊት እስላማዊት ኤርትራ ከምስርት ዝቃለሰ ጀብሃን ከመይ ክታዓረኹ ይኸእሉ ክትብል ከለኻ፤ ኣብቲ እዋን ዝነበረ ፓለቲካዊ ሃዋህወ መሰረት ዝገበረ እምባር ስትራቴጂካዊ ከምዘይነበረ ምድምዳም ይከኣል። ምናልባት ውንከምቲ ህግሓኤ ዳሕራይ ተሓሕት 1976 ዓ/ም/ፊ ዘውጽኦን ዲሒሩ ዝሰረዘን ማንፌስቶ ናጻ ሪፓብሊክ ትግራይ ምስ ሰምዖ ዘጸቐበሎ፤ እዚ ናጻ ሪፓብሊክ ትግራይ ከምጽእ እዩ ዝብል ቅዋም ሰለዘይተቐበሎ ተጸሊኦም ክኹኑ ይኸእሉ። ከም ብመንጽር እቲ ህግሓኤ ሒዘዎ ዝነበረ እምነት፤ መሰል ዓርሰ ውሳኔ ንኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝጸገኦ ዓድታት እምባር ቅድሚኡ ኣብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓ ንዘይነበራ ዓድታት ከምዘይምለከተን ሰለዝኣምን፤ ናጻ ሪፓብሊክ ትግራይ ዝብል ኣምር ናጽነት ኤርትራ ዝሓንኩል እምባር መሰል ኣይኮነን ኢሉ ክጸባእ ይኸእል። ደሕራይ እንዳተምሃርናዮ ከም ንመጽእ ዘለና ድማ ትግራይ ናጻ ሃገር እንተኾይና ከምኡ ውን ትግራዊ ብሄራዊ ስምዒት ምስዝህነጸ ነቲ ናይ ህግሓኤ ናይ 9 ብሄራት ኤርትራዊ ሃገራዊ መንነት ኤርትራ ንምፍጣር ዝግበር ጻዕሪ ከምዝርብሽ ብምእማን፤ ህግደፍ ናጻ ትግራይ ሪፓብሊክ ንዝብል ውድብ ከመሓዘዮ ኣይኸእል። ሰለምንታይሲ ኣብ ኤርትራ ዘለው ተጋሩ ኣብ ሃገረ ትግራይ ዘሎ ትግራዊ መንነቶም ሰለዝሰሕቦም ኣብ ኤርትራ ትግራዊ መንነቶም ገዲፎም ናብቲ ተቐጥቂጡ ክዕየ ዝተሓሰበ ኤርትራዊ ሃገራዊ መንነት ሰለዘይኣተው።

እዚ ተመሳሳሊ እምነት ህግላኤ ምስ ህወሓት ዝነበሮ ርክብ ውን ዝውሰን ዝነበረ ሮቻሊ እዩ። 1975 ዓ/ም ዝተመሰረተ ናይ ፈላግ ተሓትት ናይ ዳሕራይ ህወሓት፤ ቅድሚ ናብ በረኻ ደደቢት ከይዱ ብረታዊ ቃልሲ ምውልዑ፤ ማገብት ኮይኑ ሕቡእ ምንቅስቃሳት የሳልጠሉ ኣብ ዝነበረ ናይ ምድላዎት ኣዋርሕ ምስ ህግላኤ ርክባት ንምስላጥ መርብብ ይዘርግሑ ከምዝነበረ ዝፍለጥ ታሪኽ እዩ። ናይዚ ውጽኢት ድማ ኣብ ለካቲት 11/1967 ዓ/ም ብረታዊ ቃልሲ ቅድሚ ምውልዑ፤ ተሓትት ካብ ዝነበርዎ ሰለስተ ጉጅለታት እቲ ሓደ ጉጅለ ናብ ሳሕል ከይዱ ብህግላኤ ወተሃደራዊ ታዕሊም ክወስድ ከምዝኸኸለ ተመዝጊቡ ኣሎ። ኣብዚ ርክባት ዘለው ጣዕ ቆርጠማት ብዘየግድስ ተሓትት ምስ ህግላኤ ርክብ ከምስርት ኢሉ ውን ሓገዝ ከረከብ ዘኸኸሎ ምኽንያት፤ ከም ወልቀ ሱብ ዝኣመነሉ ጆን ያንግ ውን “The Tigray and Eritrean Peoples Liberation Fronts: A History of Tensions and Pragmatism” ኢሉ ኣብ ዝጻሓፎ ዓንቀጽ ከም ዝሓበሮ፤ ሕውነትን ዘርአውነትን ክኸውን ከምዝኸኸለ እዩ።

ርክብ ህግላኤን ተሓትትን ግን ብዘሕ ከይጸንሐ ናብ ጎንጸ ተቐይሩ። ህወሓት ኣብ 1976 ዓ/ም/ፈ ዘውጽኦ “ናጻ ትግራይ ፓብሊክ” ምምስራት ዝብል ማኒፌስቶ ንህግላኤ ኣየሐጎሶን። ኣብቲ ማንፌስቶ ግዝኣት ትግራይ ሪፓብሊክ “ብሰሜን ብመረብ ይዋሰን” ዝብል ሓረግ እካ እንተሃለወ፤ ከምቲ ኣብ ጉዳይ ግዝኣት ብስርወሓሳብ ተቢጊሰና ዝረኣናዮ ህግላኤ ናጻ ሪፓብሊክ ዝብል ዕላማ ተሓትት ክቐበል ኣይደለየን። ካልኣት ተመራመርቲ ከምዝብልዎ ድማ ተሓትት ኣብቲ ናይ 1976 ዓ/ም/ፈ ማንፌስቶ ኣብ ትግራይ ዝሰፈሩ ህዝብታት ኢሉ ክገልጽ ከሎ “ኩሎም ትግርኛ ተዛረብቲ” ሰለዝበለን ነዩም ኣብ ኤርትራ ዘለው ተጋሩ ውን ሰለዝሓውሰን፤ እዚ ፕሮግራም ግዝኣታዊ ሓድነት ናይታ ህግላኤ ዝቃለሳ ኤርትራ ይጥሕስ እዩ ዝብል ስምዒት ኣብ ህግላኤ ከምዝተፈጠረ ይገልጹ። ኣብ ዳሕረታት ምዕባሊታት ህግላኤ ንህወሓት “ዓባይ ትግራይ ከምስርት ይሓልም እዩ” እንዳበለ ዝኸሰ ውን ነዚ ናይ 1976 ዓ/ም/ፈ ማንፌስቶ ከም መበገሲ እንዳገበረ ከምዝኸነ ናይ ብዘሓት እምነት እዩ። እንተኸነ ኢሳያስን ጉጅልኡን ካብቲ 1940ታት ናይ ኣቦታቶም እምነት ወጽዮም ካልእ ፓለቲካ ኣማዕቢሎም ኮይኖም ደኣ እምበር፤ ዕላማ ምምስራት “ዓባይ ትግራይ” ከምቲ ቀዲሙ ዝረኣናዮ ብቐንዱ ናይ ተጋሩ ኤርትራውያን እምነት እዩ ዝነበረ።

ብኸመዘታት ዝጀመረ ርክብ ህወሓትን ህግላኤን ኣብ ከይዲ ድሕሪ ምስራዝ ማንፌስቶ ህወሓት 1976 ዓ/ም/ፈ እንዳሞቐን እንዳዘሓለን ቀጸሉ። ሙብዛሕቲኡ ግዘ ዘባእስዎም ድማ መትከላዊ ኣፈላላይት ወተሃደራዊ ስልትን ስትራቴጂን፤ ፓለቲካ ፍልስፍና፤ ስነ-ሓሳብ ህንጻት ሃገርን ክኸኑ ከለው ሓልሓሊፉ ውን ማይ ቀጠነ ኣብ ትንተና ማርክሳዊውን ሌንንናውን ስነ-ሓሳብ ዝነበሮም ፍልልያት እዩ። ኣብ ጉዳይ ዞግውን ዓለምለኻውን ርክባት ከኣ ስነ-ሓሳብ መሰረት ዝገበረ ኣፋላላይት ከም ዝነበሮም ጆን ያንግ ኣብቲ ዝተጠቀሰ ዓንቀጽ ጽብቕ ገይሩ ገሊጾዎ ኣሎ።

እዚ እም ከምዚ እም ዝበሉን ፍልልያት ኣብ ላዕላዊ መሪሕነት ዝረኣዩ እንትኹ፤ ካብ ኣወዳድብኣም ጀሚርካ ክሳዕ ስልቲ ምልዕዓሎም ግን ንጸላኢ ከይተረፈ ክሳዕ ዘጋግዩ ይመሳሰሉ ኔሮም። ደርጊ ውን ዝበዘሕ ግዘ ፊልዩ ዝፈልጦም ኣይነበሩን። ከም ኣበሃህላ ደርጊ እዞም ክልቲኣም ውዳባት ንሓደ ዕላማ “ትግራይ ትግርኛ” ዝቃለሱ እምበር ዝተፈላለዩ ዕላማ ከምዘይብሎም ተደጋጊሙ ይግለጽ ዝነበረ እዩ። ሸሞም ብፍላይ ድማ ናይ ኢንግሊዘኛ ሸሞም ብጀካ ኣብ ቅድሚት ዘለዎ ትግራይን ኤርትራን ዝብል ብማዕረ (People’s liberation Front) ዝብል ምኽኑ ኣብቲ ዝወክልዎ ህዝቢ ድማ “ህዝባዊ” ዝበሃሉ ብምንባሮም ንናይ ደገ ጋዜጠኛታትን ጸሓፊትን ብዘሕ ግዘ የደራብሹ ነይሮም። ኮይኑ ግን ዝነበሮም ፓለቲካዊ ኣፈላላይት ቀሊል ዝበሃል ኣይነበረን። እቲ ሓደ ብጀካ ትሓደ ከምዘይዕወት ሰለዝፈልጡ ግን እንዳተጻልኡ ከይተሓማሙ እቲ ሓደ ናይቲ ሓደ ህላወ ሰለዝውሰን ክሳዕ ውድቀት ደርጊ ተጋዲዞም።

ኣብዚ ሓደ ክለዓል ዝግብኣ ነጥቢ፤ ብደረጃ መሪሕነት ዝረኣይ ዝነበረ ጎንጽን ባእስን ክልተኣም ውድባት ብዝነበሮም ጽዑቕ ናይ ካድረ ትምህርቲ ዝተበገ፤ ኣብ ተራ ተጋዳላይ ዝፈጥሮም ስምዒታት ኣይነበሩን ንምባል ከቢድ እካ እንተኹ፤ እቲ ንስነ-ሓሳብ ዘይኮነስ ንሰለ ማንነቱ ዝተጋደለ ሓፋሽ ተጋዳላይ መቃለሲ ምኽንያቱን ስምዒቱን ሓደ ዓይነት ነይሩ ክባሃል ይከኣል። ከምቲ ፕሮፌሰር ኣለምሰገድ ኣባይ ኣብቲ “Identity Jilted or Re-imagining Identity” ዝብል መጽሓፍ ዘስፈሮ በዓል ወልደኣብ ኣብ 1940ታትን 50ታትን ኣንጻር ብሄራዊ ዕብላላ ሸሞን መርገጽትን ጭቀናን ብሄረ ትግራይ ትግርኛ/ብሄረ ኣግኣዚ ዝፈጠርዎም ምልዕዓል ዝገደፎ ሓድጊ፤ ከምኡ ውን ዝተደገለ ሓዊ ቀዳማይ ወያነ ዝገደፎ ረመጽ ብሄራውነት፤ ኣብ ሓፋሽ ትግራይ ትግርኛ ኣፈላላይ ነይርዎ ዝበሃል ኣይኮነን። እቲ ተራ ተጋዳላይ ንስለ ቋንቋኡን (ትግርኛ) ባህሉን እዩ ዝተጋደለ። መንነቱ፤ ታሪኹን ክብርታቱን ካብ ዓመጽ መንግስቲ ኣዲስበባ ሓራ ከውጽእ እዩ ዝተጋደለ። ክጋደል ክውሰን ሙዚቃ ትግርኛ ሰሚሑ ዝጋደል፤ ዓወቱን ሓዘኑን ብሙዚቃ ኪነትን ትግርኛ ዝገልጽ፤ ብናይ መንነት ቃልሲ ዝተጸለለ ሓረስታይን ጋሳን ተጋዳላይ ብስነ-ሓሳብ ይፈላለ ነይሩ ክበሃል ዝከኣል ኣይኮነን። እንተኔሩ ውን ክልቲኣም ውድባት ብዝህብዎ ኣስተምህሮን ፓለቲካዊ ምትህልላኽ እምበር ሓቐኛ ስነ-ልቦናዊስ ኣይኮነን። ሰለዝኸነ ውን እዩ ኣሸሓት ተራ ሓረስታይ ትግራይ ትግርኛ ኤርትራዊ እዩ ትግራዊ እዩ ከይበለ ነፍብ ዝጠዓም ውድብ ክጸበር ዝኸኣለን ዝተጋደለን።

ኣብ ዓድታት ትግራይ (ካብ መረብን ንነዘ) ዝውላድ ትግራዊ ምስ ህግላኤ ተጸምቢሩ ተሰዊኡ ዝተረፈ ውን ዓዲ ኣትዩ። ኣብ ዓድታት ከበሳ ኤርትራ ዝውላድ ትግርኛ ዝዛረብ ተጋዳላይ ከኣ ምስ ህወሓት ተጸምቢሩ ተቐሊሱ ተሰዊኡ። ኣብቲ መሪሕነት ውን እንተኹን ንዓለም ብዝስድም ኩነታት መራሕቲ ክልቲኣም ውድባት ከይተረፉ ብትውልዲ ኤርትራ ዝውላድ ኣብ ህወሓት፤ ብትውልቲ ኣብ

ትግራይ ዝውለድ ምስ ህግሓኤ ኮይኖም ህዝቢ መሪሖም ኣጋዲሎም ሎምውን ይመርሑ ኣለው። ነቲ ፓለቲካዊ ቁማር ዝፈትሕ ግን ኣይተረኽቡን።

ብዝኾነ ነቲ ፓለቲካዊ መሪሕነት ገዲፍና እቲ ሓፋሽ ተጋዳላይ ኣብ ክልቲኦም ውድባት ተሰሊፉ ብብውዕልኡ ከምኡ ውን ቦቲ ዝነበረ ሓቢርካ ናይ ምቅላስ መስርሕ ዓለም ዘገረመ ጅግንነት ፈጸሙ። ፍጹም ዘይሕለል ጅግና ተጋዳላይ ህወሓትን ህግሓኤን መሪሕቱ ናብ ዘጋጠምዎ ሓይልታት እንዳኸደ ኪናት እንዳሰዓረ ኣብ ሜዳ ትግራይን ኤርትራን ነገሱ። ብሓባር ኮይኑ ንጅብሃ ደምሲሱ። ኣብ ውሽጢ 17 ዓ/ም ዝነበሩ ድርጊ ቃልሲ ህዝቢ ትግራይን ኤርትራን ምቕጻይ ዘካየዱም ወራራት፤ ኣብቶም ወሰንቲ ዝበሃሉ ብሓባር ተሰሊፉ ብሓባር ተሰዊኡ። ካብ ናይ “ቀይ ኮኩብ ዘመቻ” ክሳብ ወፍሪ ምድምሳስ ኮር 604 ሽሪ ወተሃደራዊ ጥምረትን ጅግንነትን ተጋደልቲ ህወሓትን ህግሓኤን ተዓዋቲ እምበር ተሰዓራይ ኣይነበረን። ኣብዚ ክልቲኦም ክፍጠሩ ክለው ዘይረዳድኡ ውድባት ነቲ ሓቢራዊ መስዋእትን ዓወታትን ገዲፎም ኣብ ደቐቕቲ ነገራት “ኣነባ ኣነባ” ዝብል ንሕንሓት ጸብጸብ ታሪኽ ክቕርቡ ንሰምዑ። እንተኾነ እዚ ድሑር ርካሽ ዘረባታት ገዲፍና፤ ነቲ ንሕበነሉ ታሪኽ ጅግንነት ተጋዳላይ ህግሓኤን ህወሓትን ንወሲድ እምበር ፓለቲካዊ ቁማርን ንወለድ ክሓልፍ ኣይንደልዮን ኢና። ክንቃለሶ ውን ይግባእ።

ብሕቡር ቅልጽም ተዓዋታይ ተጋዳላይ ህወሓትን ህግሓኤን ድርጊ ተሳዒሩ። ቢዚ ገጽ ህይወት ልዕሊ 60 ሽሕ (ዳርጋ ኩሎም ተጋሩ) ቦቲ ገጽ ልዕሊ 70-80 ሽሕ (ዝበዘሉ ጥራሕ ዘይኮነስ ኣዕርዮም ዝበዘሉ ተጋሩ ኤርትራውያን) ደቂ ህዝቢ ዝተኸፈሎ መስዋእቲ ዓወት ኣብሲሩ። ድሕሪ ዓወት ክልቲኦም ውድባት ሕዳር ፓለቲካዊ ሕግምም ከይገደፍ፤ ንህዝቦምን ዓለምን ዘገርም ሰላማዊ ርክባት መስሪቶም። ካብ ቁጠባዊ ክሳብ ወተሃደራዊ ቃልኪዳናት ተፈራሪምዎ። ከምቲ ናይ ገድሊ ወተሃደራዊ ቃልኪዳናም ኣብ ደሴታት ሓንሽ ምስ የመን ኣብ ዝነበረ ጎንጸ ኣመስኪሮም። ብጸላእቶም ከይተረፈ ተአምር ተባሂሉ። ህዝቦም ኣንታ ሰናይ ዘመን መጽዋዕ ኢሉ ሕነቲ ብጣልያን ምንጊክ ዝበጽሑ ውርደትን ሕሰረትን ክፈጽዩ ጀጋኑ ኢሎም። ብሓያላት ሃገራት ዓለም ካብ ህዝቦም ሓሊፎም ንኣፍሪካ ውን ዝተርፉ “ምልክታት ትንሳኤ ኣፍሪካ” ተባሂሎም ተወዲሶም።

ክልቲኡ ተጋዳላይ ድማ ድሕሪ ዓወት ይወዳደስ ነይሩ። ናይዚ ነጻብራቕ “ጅግና ወያናይ” ዝብል ደርፉ ወዱ ትኹል ቦቲ ሓይ ገጽ ቦቲ ካልእ ገጽ ድማ ኣበቦ ኣርኢዮን “ዮሃና ክብለኪ ኤርትራዊት ኣይ፤ እንካዕ እስኪ ደስ በለኪ ኤርትራዊት ኣይ” እንዳበሉ ንሰለ ጅግንነት ተጋደላይ ህወሓትን ህግሓኤን ንዓቶም ዝወለደት ጽንዕቲ ኣደን ደሪፎምላ። ከምቲ ስነጥበባዊ በረኽት መንግስተኣብ 1986 ዓ/ም ኣብ ከተማ ዓድግራት “ተመንገድ ነይረ ተመንገድ ትግራይ ዓባይ ብዓይነይካ ሪኤያ” እንዳበለ ዘቕረበ ድግስ ሙዚቃ፤ ትግራይ ትግርኛ/ኣግዛውነት ድሕሪ ውድቀት ደርጊ ሃለዋት ከምዘለዎ ክጨናጨን ጀግሩ ነይሩ።

ደሓር እንታይ ዋጋ ኣለዎ! ብላሽ! ኣብ ክልቲኦም ውድባት ብህልኹን ብድዕን ዝሰኹሩ ድሑር ቁጠባውን ፓለቲካውን ኣተሓሳስባ ዝውንኑ ባእታት መሪሕነት ተዘዊሮም ናብ ቆይቆን ቅርሕንትን ክኣትው ግዜ ኣይወሰደሎምን። ድሕሪ ናጽነት ኤርትራ ምኽንያት ጎንጸ ክልቲኦም መንግስትነት ዝጨበጡ ውድባት ከከም ርድኢትና ናይ ቀዳምነታት ቀዳምነት እንዳበልና ንሰርዖም ሮቻሕታት ምቕማጥ ዝከኣል እካ እንተኾነ፤ ክፍጠሩ ክለው ብዛዕባ እቲ ንውክልካ ዝብልዎ ህዝቢ ንጹር ዕላማ ዘይነበሮም ውደባት ክቃደው ምሕሳብ የዋህነት እዩ። ህግሓኤ/ዳሕራይ ህግደፍ ናብ ዝብል ሸሙ ለዊጡ ንሰለዓውቱ ዝተሰውእሉ (ብበዝሒ ተጋሩ ኤርትራውያን) ረገጹ ከሃንጸ ዝደለ መንነት ኤርትራውነት ኣብ መቐብር ክብርታትን ታሪኽን ተጋሩ ኤርትራውያን ክኸውን ተመነዩ። ህወሓት ፍርቂ ብሄር ሒዞ ኣብ ኢትዮጵያ ስልጣን ከረጋግጽ ብሸም ሓድነት ዝተሰዋኡሉ ተጋዳይ ዝብትን ኢሉ ወን ብሓሳባዊ ዕንደራ ኣንጻር መሰረቱ ዝህውትት እንዳኾነ መጸ። እዚኦም ክልቲኦም ውድባት ኣብ ወድዓዊ ዓለም ኣንጻር ስትራቴጂካዊ ርብሓ ህዝቦም እንተተጋራጨው ዝገርም ኣይነበረን።

ምስሕሓባቶም ሓይሉ፤ ኣብ ክልቲኦም ሃገራት ዘሎ ፓለቲካዊ ወጥርታት ውን እንዳሓየለ፤ ቦቲ ጸቢብ ቁጣባዊ ፓሊስታቶም ውን እንዳተደፍኡ፤ ልዕሊ ኹሉ ድማ ኣብ ህንጻት ሃገርን መንነትን ዘለዎም ፍልልዮት እንዳገፍሑ ምስክደ፤ ኣብ ሚያዝያን ጉንበትን 1998 ዓ/ም ብሸም ዶብ ኩናት ተወለዑ፤ ስትራቴጂካዊ ረብሓ ህዝብታት ክልቲኦም ሃገራት ብፍላይ ድማ ጅግና ተጋዳላይ ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ናብ ዋጋ ዕዳጋ ኣውራጃም፤ ናይ ዓያሹ ኩናት ተጃፊምዎ። ዘይቐበጽዎም ፈተውቶምን ጸላእቶምን ምእማን ኣብይዎ “ኣሕዋት ተባኢሶም፤ እዚ ናይ ክልተ ተጋሩ ኩናት እዩ፤ ኩናት ሕድሕድ እዩ” ክብሉ ክለው ንሳቶም ግን ኣራሖቶም ክሓስቡ ኣይኸእሉን ነበሩ እም ንኸልተ ዓመታት ደም ተፋሰሰ። ኣብዚ ክንበል ከለና ኣብ ክልቲኡ መሪሕነት ዝነበሩ ረብሓ ህዝቦም ኣተሓሳሲብዎም ነቲ ኩናት ክትርፉ ዝፈተኑ ውሑዳት ኣይኮነሎምን እምበር ታሪኽ ከዝከሮም እዩ።

ክልቲኦም ይትረፍ ተሰፋ ኣፍሪካ ክኾኑ ተሰፋ ህዝቦም ኣምኪኖም ኩናት ዝተዋግኡዎ ከይኣክል እንሆ ድማ ኩነታት ኣይሰላም ኣውጀም፤ እቲ ሓይ ነቲ ሓይ ከጥፍእ ብዋጋ እቲ ዝተሰውኣ ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ደውታ ፈጠሮም መበል 16 ዓመቶም ሒዞም። ኣብ ኤርትራን ትግራይን ተጀግሩ ዝነበረ ሰላምን ልምዓት ተኸሊፉ ጥራሕ ዘይኮነ፤ ረብሓ ትግራይ ኤርትራን ንኸልኣት ኮይኑ። ኩነታት ኣይኩናት ኣይሰላም ንልዕሊ 3000 ዓመታት ማእከል ግድን ስልጣንን ዝነበረ ዓድታት ትግራይን ኤርትራን ናብ በረኽን መዓስከር ወተሃዳራትን ተለዊጡ ይባድም ኣሎ። ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ንሕሰረት ውርደት ተጋለጹ። ልዕሊ ማንም ን ሰላምን ምዕባለን መስዋእቲ ከፈሉ ተኸሊዱ። ደቁ ኣደዳ ስደትን ስቓይን ኮይኖም። ኣብ በረኽታት ዓረብን ሳሃራን መጻወቲ ቡዲዊንን ራሻይዳን ከይኖም። ደቁ ኣንስትዮ

ደቂ እንዳተደፈራ ሕሰም ይረክባል። ትሕቲ ሰብ ከይኑ ከም ጤለ በጊዕ እንዳተሓርደ ኣካላቱ ዝሸየጥ እንሰሳ ኮይኑ። እዚ ኹላይ እንዳኾነ እዮም ትማሊ ዝሰዓሮም ታሪኻውያን ጸላእቱ ብኸሩምቶም እንዳሰሓቑ፤ ሕኒአም ክፈደዩ ጥፍኣቱ ከሰልጡ ዝከሎም ይገብሩ ኣለው።

ኣብ ከምዚ ዝበለ ኩነታት ውርደትን ሕሰረትን እንዳሃለና እዩ እምበኣር ብግልጺ ኣግኣዛውነት ዝብል ምንቅስቃስ ኣብ መላእ ዓለም ዝገራዕ ዘሎ። ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ/ብሄረ ኣግኣዚ ዝተቐለሰሉ ዕላማ ብሰሪ ዱሒራት መራሕቲ ዝፈጠርዎ ኩናት ተጨውዮ ኣደዳ ኣይኩናት ኣይሰላም ኮይኑ ይማሰሉ ኣብ ዘሎ እዋን ኣግኣዚያውነት ከም ምንቅስቃስ መጽዮ። ብርግጽ እቲ ኣግኣዛውነት ዝብል ሸም ዝሓዘ ማሕበር ዝሓለፈ ዓመት ብሰፊሒ ዕላማዊ ምንቅስቃሳት ዝጀመረ ኮይኑ፤ ሓዲጋ ህልውናን ሓበራዊ ዕድልን ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ዝተርድኦም መናእሰይ ትግራይን ኤርትራን ኣብ ማሕበራዊ ሚዲያታት ብሸም ሰላምን ምምላስ ንቡር ርክብን ክንቀሳቐሱ ጸኒሖም እዮም። ኣብ 2011 ብኤርትራውያን ተጋሩ ኣብ ለንደን ዝተጣየሸ ማሕበር ሕውነት ኣግኣዚያን ግን ብውዱብ መልክዑ ሰለዝመጸ ነቲ ዝነበረ ዝተበተነ ስምዒታት ክእክብ ይፍትን ኣሎ። ኣብ መናእሰይ ክልቲኤን ሃገራት ድማ ሰፊሕ ተቐባልነት ይረክብ ኣሎ።

ኣግኣዛውነት ህወሓትን ህግሓኤን ዘበላሸዎ ርክባት፣ ጉጉያት ሰነሓሳባት ጸጋም ጭልጥ ማርክስትን ሌንንትን፣ ብሸም ህዝባውነትን ዓለም ለኻውነትን ብግጋ ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ዝሰለጡ ፓሊስታት፣ ብሰሪ ዓቕን ዝሓለፎ ምስሉይነትን ፓለቲካዊ ልክዕነትን ዝፍጸሙ በደላት... ክእርም ጎስጋሳት የሰላጥን ኣሎ። ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ/ብሄረ ኣግኣዚ ከም ዓንዲ ስልጣንኣዊ ብሄራውነት፣ ሓበራዊ ባህሉ፣ መንነትን ክብርታትን ክዕቅቡ ዝጸዕር፤ ህግሓኤን ህወሓትን ዘይረኣይዎ መኣዝን ሒዙ ዝተልዓለ ወፍሪ ንቕሓት እዩ። ብዱሒር ኣተሓሳስባ ቁጠባ ተላዕጢም ቁጠባ ትግራይን ኤርትራን ከምዘይቃዶ ኣምሲሎም መራሕቲ ህግደፍን ህወሓትን ናብ ጎንጸ ዝኣተውሉ ኩነታት ኣራመ፤ ብግልጣጡ ቁጠባ ኤርትራን ትግራይን ተመላእትን እቲ ሓዲ ካብቲ ሓዲ ተፈልዩ ከምዘይለምዕ ብጭብጥን መርትዖን ዝቃለስ ምልዕዳል እዩ ኣግኣዛውነት። ነቲ ናይ ሕሰት ምኽንያት ዝኾነ ዶብ ዝበሃል ላግጺ ውን ምእንተ ምኽባር ሕጊ ዓለም ለኻ እምበር ኣብ ኣእምሮ ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ከምዘይትከል ከረጋግጽ ንቃለስ ኣለና ይብሉ።

ኣግኣዛውነት ነዚ ደውታ ብሓድነትን ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ፈቲሑ፤ ምእንተ ምኽባር ሕጊ ዓለም ለኻ ኣብ ዶብ ክልቲኤን ሃገራት ዘለዎ ናይ ሕሰት ውጥጥ ገዲፉ፤ መሬት ትግራይ ንህዝቢ ግእዝ ኤርትራ መሬቱ ከምዝኾነ መሬት ኤርትራ ድማ ንህዝቢ ትግራይ መሬቱ ከምዝኾነ ኣሚኑ ዝቐበል፤ ሸኽል ዶብ ኣበይ ተተኽለ ከም ዓብይ ቁምገር ጸብጸቡ ሕሰረት ውርደትን ክናውሕ ዘይደሊ ኣተሓሳስባ እዩ።

ቀጻሊ ርክባት ኢትዮጵያን ኤርትራ ብሕጊ ዘኸብር መስርሕ ግን ድማ ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ምእንተ ዕኩድ ሃገራዊ ኣተሓሳስባ መጋብርያ ኮይኑ ከይጸንት ታሪኻውያን ጸላእቱ ከየላግጹሉን ንጹር እማመ ሰላም የቐምጥ። ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ዘይነጻጸል ሓበራዊ ስትራቴጂካዊ ዕድል ከምዘከዎ ይኣምን።

ኣብ ኤርትራ ብሸም ህንጻት ኤርትራዊ መንነት 9 ብሄራት ዝጸንት ዘሎ ህዝቢ ትግርኛ/ግእዝ ግቡእ ቦትኡ ክረክብ ንቃልሰ ኣለና ይብሉ ማሕበር የሕዋት ኣግኣዚያን። ኣብ ኢትዮጵያ ውን ዋላ ውን ብንጹር ዝተወደበ ማሕበር እንተዘይሃለወ ነቲ ብማሕበር የሕዋት ኣግኣዚያን ዝቐርብ ዘሎ ዓንዳዊ መትከላት ዝደግፍ ሓሳባት ብብዝሒ ይሰጉም ኣሎ።

ድሕሪ ደውታ ኣብ ዝህሉ መድረኽ ዓለማዊ ተመክሮ መሰረት ዝገበረ፤ እዚ ህዝቢ ከም ሓዲ ህዝቢ መጠን ኣብ ማሕበራዊ፣ ፓለቲካውን ቁጠባውን ግምባራት ናይ ሓባራት ብምፍጣር፤ ልእላውነት ፌደራላዊት ዴሞክራሲያዊት ኢትዮጵያ ብዘይትንክፍ መልክዑ ትግራይ እታ ኣብ ኤርትራ ትህነጽ ሃገርን ቀጥታዊ ርክብ ክህልወን ብንጹር ኣብቲ ናይ ማሕበር የሕዋት ኣግኣዚያ እማመ ሰላም ተቐጫጡ ኣሎ። ትግራይ ብሸም ፌደራላዊ ስርዓት ዝግበር ምእኩልነት ኣሃዳውነትን ከምኡ ውን ኣብ ኢትዮጵያ ኣንጻር ትግራይ ብዝቐንዑ ተጽብኦት ምኽንያት ተቐሊሳ ዝጨበጠቶ መሰል ዓርሰ ውሳኔ ክሳብ ምግንጻል ክኸበር ቀንዲ ዘልዕሎ ጉዳይ እዩ። ትግራይ ከም ሓንቲ ኣካል ናይቲ ፌደራላዊ ስርዓት ጉቡእ መሰላ ረኺባ ኣብቲ ዝህነጽ ዘሎ ፌደራላዊ ስርዓት፤ ብሸም ህንጻት ሓዲ ናይ ፓለቲካል ኢኮኖሚ ማሕበረሰብ ረብሐታትን ብሕገ-መንግስቲ ኢፌዴሪ ዝተወሃባ መሳሳትን ኣብ ሓዲጋ ምስ ዝወድቁ ድማ መሰል ዓርሰ ውሳኔ ህዝባ ክኸበር እምነት ኣግኣዛውነት ጥራሕ ዘይኮነ ህዝቢ ትግራይ መላምል ደቂ ክፈሉ ብመስዋእቱ ዘረጋገጸ መሰል እዩ።

ነዚ ሓሳብ ደኣ ሞ እንታይ ሓዲሽ ነገር ሰለዝትኸበ እዩ ተጽብኦታት ዝገጥም ዘሎ? ከምቲ ቀዲመ ክገልጸ ዝፈተነኩ ኣግኣዛውነት ኣብዚ ሕዚ ሰዓት ብጀካ እቲ ብኤርትራውያን ተጋሩ ዝተጣየሸ ማሕበር ዝተወደበን ዝተውሃደን ኣካይዳ ዘለዎ ኣይኮነን። ብሓፈሻ ዓለም ለኻዊ ወፍሪ ንቕሓት ዝካየደሉ ኣብዘሎ እዋን ዝተፋለለዩ ነዚ ሰነሓሳብ ዝደግፉ ሰባትን ጉጅለታትን ዘዝመሰሉም ዝተፈላለዩ ሓሳባት ክህቡ ንቡር እዩ። ይትረፍ ኣብዚ ኣብ ብርኪ ምፍጣር ንቕሓት ዘሎ ምልዕዳል፤ ኣብ ዝተወደበ ውዳቤታት ውን ዝተፈላለዩ ቅዋማት ክህሉ ንቡር እዩ። ምኽንያቱ ኣብ ውሽጢ ሓዲ ሰነሓሳብ ዝኣምኑ ሰባት ኣብ መሰረታዊ መትከላት ደኣ እምበር ብኹሎም ነጥብታት ክረዳድኡ ሰለዘይልክእሉ። ኣብ ኣግኣዛውነት ዘሎ ኩነታት ውን እዚ እዩ።

ካብ ኢትዮጵያን ኤርትራን ኣንጻር ኣግኣዛውነት ዝቐንዑ ዘለው ተጽብኦታት ደኣም መበገሲኦም እንታይ እዩ? ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ከምቲ ዘለዎ ኣብ ስቓይ መኮራን ክነብር ሰለዝተደለየ ዶ ዋላስ ክጠፍእ እንዳተጸበናዮ መሊሱ ክሓብር ምልዕዳል ጀሚሩ ዝብል ጓሂ

ዝወለዶ እዩ ዝካየድ ዘሎ ምዕዝምዛማት? ሰለምንታይ ከ ካልኣት ህዝብታት ማለት ውን ዓፋር ምስ ዓፋር፣ ኩናማ ምስ ኩናማ፣ ጀበርቲ ምስ ጀበርቲ ርክባት ክፈጥሩ ከለው ኣብ ጽላል ሓደ ውድብ ከይተረፈ ከውደቡ ከለው ተጽብኦታት ዘይተልዓለ?

እዞም ተጽብኦታት ንዓይ ትምኒት ባህግን ጥፍኣት ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ዘይተግሃደልና ካብ ዝብል ሕማቕ ሕልምን ድሑር ኣተሓሳስባን ፈልዮ ኣይራኦምን። ትማሊ ብሓበራዊ ቅልጽምና ዝሰዓርናም ጀብሃታትን ደቂቀ ምንጊክ ክጸብኡና ንቡር እዩ። ሰለምንታይ ሲ ሲዕርናዮም ወዲቑም እንደሃለው፤ መሪሕነት ህግደፍን ህወሓትን ብዝፈጠርዎ ጌጋ ሕኒኦም ክፈድዩ ሰለዝደልዩ። እንተቶም ደገፍቲ ሕሉፍ ጸጋማ ኣተሓሳስባታት ህወሓትን ህግደፍን ዝኾኑ ተወለድቲ ትግራይ ትግርኛ ግን ሕማምም ናይ ሓሳብ ባርነት ሰለዝኾነ ሓራ ክሳብ ዝወጹ እምበር ፎትዮም ኣንጻር ስትራቴጂካዊ ረብሓ ህዝቡም ከምዘይሰለፉ ምርዳእ ይከኣል።

ሃገር ከፍርስ እዩ እዚ ሰነሓሳብ ዝብል ክስታት ድማ ንሰምዕ። ኢትዮጵያ ኾነት ኤርትራ ዝፈርሳ ብጉጉይ ርድኢት ህዝቢ ትግራይ-ትግርኛ ክራኹብ ዮብሉን፤ ክልቲኡ ህዝቢ ከይተፈላለዩን ከይተፈረሰን ኢትዮጵያውን ኤርትራን ዝበሃሉ ሃገራውነት ክረጋገጽ ኣይክእልን፤ ሕልፍ ሓሊፉ ድማ ንስለ ጸቢብ ረብሓ ዝኣኡ ድርብታት እቲ ዘሎ ኣይኩናት ኣይሰላም ክቕጽል ብምግባር ብዋጋ ክልቲኡ ህዝቢ ክሸቀጥ ክፍተን ከሎ እዩ። ኣብ ኢትዮጵያ ትግራይ ናቕጣ ኩናት ኮይና ካብ ቁጠባዊ ልምዓት ክትረኽቦ ዝግባእ ረብሓ ተጨውዮ በዩናይ መለክዒ እዩ ንሓድነት ሃገር ህዝቢ ትግራይ መወዳእታ ዘይብሉ መስዋእትነት ክኸፍል ዝድለይ ዘሎ?

ህዝቢ ትግራይ ተቓሊሱ መሰል ዓርሰ ውሳኔ ክሳብ ምግንጻል ኣረጋገጹ ምእንተ ረብሕኡ ብፍቓዱ ዝኣተዎ ኢትዮጵያዊ ሓድነት እምበር ጽውጽዎይ 3000 ዘመናት ከይብርዕን ኣይኮነን። ወይ ውን ብባንደራ ኢትዮጵያ ክግዘትን ክኾነን ኣይኮነን። ኢትዮጵያ ረብሓ ትግራይ እንድሕር ዘይትሕሉ ብዴምክራሲያዊ ኣገባብ መሰል ዓርሰ ውሳኔ ክረጋገጽ ኣለዎ። መሰሉን ረብሓን ክረጋገጽ ድማ ንህዝቢ ትግራይ ጅሆ ሓዙ ዘሎ ኩናት ኣይኩናት ኣይሰላም ክፍታሕ ኣለዎ። ድሕሪኡ ሃገራውነቱ ኣኸቢሩ ምስቲ ኣብ ኤርትራ ዘሎ ምቃል ንኑ ዝኾነ ህዝቢ ውን ንስለ ሓበራዊ ዕላምኡ ይሰርሕ። ብኡ ንብኡ ከኣ ኢትዮጵያ ረብሓ ትግራይ ክሳብ ዘይተንከፈት ኣብ ህንጻት ፌዴራላዊት ዲሞክራሲያዊት ኢትዮጵያ ሕልፊ መስዋእቲ ዘይኮነ እታ ትግብኡ ይዋጻእ። “ኣይኸውንን ትግራይ ትግርኛ ዝበሃል ሕውነትን ሓቢርካ ምልዓምን እንዳልኩም ምስቲ ኣብ ኤርትራ ዘሎ ሓውኩም ህዝቢ ክትረኽቡ ከለኹም ኢትዮጵያውነትኩም ኣብ ሕቶ ክነእትዎ ኢና” ዝበለ እንተሎ ድማ ብፍትወትን እምበር ብሓይሊ ዝኣተናዮ ሓድነት ሰለዘይብልና ህዝቢ ዕደሉ ክውስኑ ዓርሰ ውሳኔ ከካይድ ኣብ ናጻ መድረኽ ንገጥም ክበሃል ክከኣል ኣለዎ። እንተዘይኮይኑ ህዝቢ ትግራይ ተሰኪምዎ ዘሎ ስቓይ ሓሙኒ ከይብል ብመደንዘዝን ስቕ በለን እንዳተብሃለ ብረሓና ክንጻወት ሕገ-መንግስታዊ መሰልና ውን ዓው ኢልና ከይንዛረበሉ ክንሸቕረር ኣይግባእን ዘይኮነ ይኣክል ክበሃል ኣለዎ። ከይተረባሕና ተረቢሕኩም እንዳተብሃለ ኣብታ ከም ዜጋታት ዜግነታዊ መሰልና ክኸበር ዝበልናዮ ውን ኣንጻርና ዝቕንዑ ሓይልታት እንዳማዕቡሉ ብዋጋ ረብሓና ዝስጉም ፓሊሲ ኣይ እንተበልና ትም ቡሉ ክበሃል ዮብሉን።

ኣብ መወዳእታ ኣግኣዛውነት ኣብ ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ሓበራዊ ስልጣን፣ መንነትን ረብሓን መሰረት ዝገበረ ምርድዳእን ሕብረትን ክፈጥር ዝጸዕር ዘሎ ምልዕዓል ገይረ እዩ ዝወስዶ። ኣብቲ ናተይ ዝብሉ መንነታዊ ግዝኣት ክብርታቱን ስልጣንኡን ልዕልና ረኺቦም ክህነጹን እምበር ናይ ካልኣት መንነት ከጥፍእ ዝተልዓለ ምንቅስቃስ ኣይኮነን ከምናተይ እምነት ኣግኣዛውነት። ኣብዚ ምስ ሃይማኖት እስልምና ተዛማዲ ዝለዓል ዘሎ ጉዳያት ክንጻር ይግባእ። ብርግጽ ኣብ ኤርትራን ትግራይን ትሕዝትኡ ክፈለለ ይክእል። እንተኾነ ብዝኾነ መለክዒ እስላም ዝረገጽ ኣግኣዛውነት ኣይነበረን ክህሉ ውን ዮብሉን። እስላም ኣብ ኤርትራ ይኹን ትግራይ ረብሓታት ክብርታትን ብሄረ ኣግኣዚ ኣኸቢሩ ምስ ሰርሕ መሰላቱ ክሕሎ ግድን እዩ። ምስ ጥሩፍ ዓረባውነትን እስላማውነትን ተዛማዲ ኣንጻር ረብሓ ህዝብና ዝለዓሉ ጉጅለታት ምስ ዝፍጠሩ ግን ንህዝቢ መሰሊም ውን ኣይረብሕን እም ክንቃለሶ ይግባእ። ብሄራዊ ረብሓታትና ሰጊሩ ብሽም ሃይማኖታዊ ሓድነት ኣንጻር ረብሓናን ህላውናን ዝሰርሕ እስላማዊ ምንቅስቃስ ውን ክውዝዝ ኣለዎ። ዝነበረ ምሕዝነትን ምክእኣልን ሃይማኖታት ናብ ሕቶ ዘእቱ ምስ ናይ ደገ ሓይልታት ተሻራኹ ብህልኹ ተረባሒ ዘይብሉ ምስፍፋሕ መስጊዳትን ተጽብኦታትን ዘዋፍር ከይድታት ክእረም ኣለዎ። ብገለ ጥሩፋት ዝስጉም ህዝቢ ትግራይ ትግርኛ ከይሓበርን ናብ ንቡር ከይምለስን ዝሰርሕ እስላማዊ ምንቅስቃሳት ሓደጋ ክሎም ኣመንቲ ሰለዝኾነ ህዝቢ መሰሊም ውን ክቃለሶ ዝግባእ እዩ። ጉጉያት ዝኸረ ታሪኻት እንዳልዕ፤ ታሪኽናን መንነትናን ዘጸልም ኣብ ምዕቃብ ታሪኽናን ክብረ ጀጋኑና ዕንቅፋት እንዳፈጠረ ናይ ውሑዳት ጭቆና/Tyranny ክጽዕን ዝደሊ ሓይሊ ውን ክእረም ይግባእ።

መሓሪ ዮሃንስ

02-05-17

መቐለ

mahariyohans2020@gmail.com